

DIÓSZEGI ISTVÁN

Az Osztrák-Magyar Monarchia föderatív átalakításának kísérlete 1871-ben és a nemzetközi politika*

A *Wiener Zeitung* 1871. február 7-i számában hivatalos közlemény jelent meg arról, hogy az uralkodó új kormányt nevezett ki a „birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok” élére. Hogy új kormányt kapott Ausztria, az önmagában nem okozott meglepetést: 1867 decembere óta ez volt itt az ötödik minisztérium. Annál inkább a kormánylista: csupa olyan név szerepelt rajta, amely eddig jószerivel ismeretlen volt a nagypolitikában. A miniszterelnök és belügyminiszter, Carl Hohenwart gróf korábban a közigazgatásban tevékenykedett, a kereskedelem- és mezőgazdaságügygel megbízott Albert Schäffle mint közgazdász professzor a bécsi egyetemen tanított, az új igazságügyi miniszter, Karl Habietinek ugyanitt jogot adott elő, a kultusztárca birtokosa, Josef Jireček pedig osztályvezető volt az oktatási minisztériumban. Csak Ludwig Holzgetan és Heinrich Scholl bárókról lehetett biztosan tudni, hogy kicsodák: az előbbi pénzügy-, az utóbbi honvédelmi miniszter volt a leköszönő Potocki-kormányban. A kormánytagok neveinél, amely neveket a korabeli újságok szerint a bécsiek csak a bosszúság és a jókedv bizonyos vegyülékével tudták kiejteni,¹ csak a kormányprogram keltett nagyobb feltűnést. Egyebek mellett az állt benne, hogy a kormány eltökélt szándéka, hogy az alkotmány azon cikkelyét, amely minden néptörzs számára egyenjogúságot biztosít, nem csupán szövege, hanem szelleme szerint is megvalósítja, és hogy a kormány a birodalmi egységgel összeegyeztethető tartományi autonómia bővítését szándékozik kezdeményezni. A kormányprogramban a közvetlen választásokra és az aktív választójog kiterjesztésére is utalás történt.²

Az ismeretlenek minisztériuma által meghirdetett kormányprogram egyfajta kísérlet volt arra, hogy Ciszlajtánia közjogi berendezkedését és állami struktúráját összhangba hozza az etnikai arányokkal és a népképviselési normákkal. Az 1867-es alaptörvény, a korábbi uralkodói diplomákat és pátenseket is adaptálva, ezeket a viszonyokat ugyanis felemás módon rendezte. Ausztria etnikai adottságai a magyarországra hasonlítottak, de mondhatni, hogy még azoknál is kedvezőtlenebbek voltak. Abban a tekintetben, hogy a vezető szerepre igényt tartó osztrák-németek az össznépesség alig több mint egyharmadát tették ki, közel kétharmad a csehek, szlovének, lengyelek, ukránok, és kisebb részben az olaszok és a románok között oszlott meg. Az osztrák-németek esélyeit az a körülmény is rontotta, hogy jóllehet a tulajdonképpen Ausztriában zárt tömbben éltek, mintegy egyharmad részük etnikai szigetként és más nemzetekkel keveredve a koronatarományokban, főként a Vencelkorona országaiban (Csehországban, Morvaországban, Sziléziában) és Krajnában (a későbbi Szlovéniában) helyezkedett el. A kedvezőtlen szituációval való szembesülés során az osztrák törvénykezés nem tette magáévá az egyértelmű magyar központosítást, hanem olyan centralizációt valósított meg, amely a föderatív államberendezkedés bizonyos elemeit is magába foglalta. A magyartól már abban is különbözött, hogy nem vezette be a németet mint államnyelvet, hanem valamennyi „országosan használt nyelv” egyenjogúságát elismerte, és azoknak használatát az iskoláztatásban a közigazgatásban és a bíróságokon biztosította. A leglényegesebb eltérés abban mutatkozott, hogy a rendiség korából származó tartománygyűlések, amelyek száma tizenhetet tett ki, mint a tartományi szintű törvényhozás testületei, változatlanul fennmaradtak. Az államberendezkedés föderatív jellege ezzel ki is merült. A tartományok nem rendelkeztek végrehajtó hatalommal; ezt az uralkodó által

a tartománygyűlések beleszólása nélkül kinevezett helytartó gyakorolta, és nem jött létre a föderatív államokra jellemző országos szintű törvényhozó testület, a szövetségi gyűlés. A törvényhozás központi intézménye a birodalmi tanács maradt, amelybe azonban, a közjogi következetlenségek számát szaporítva, nem közvetlen választás útján kerültek a képviselők, hanem az alaptörvényben megállapított kulcs szerint, a tartománygyűlések küldötteiként. A föderalizmus fügefaleveleit magán viselő centralizmussal az alkotmányosság súlyos fogyatékoságai párosultak. Az alaptörvény nagyvonalúan biztosított ugyan minden polgári szabadságjogot, de a törvényhozói és végrehajtói hatalom szintjén olyan áttételeket iktatott be, amelyek ezeknek a szabadságjogoknak az érvényesítését tetszés szerint lefékezheték. Hogy az össznépszerűség csupán hat százaléka rendelkezett választójoggal, az a kor viszonyai között nem volt rendkívüli, de hogy a kuriális választási szisztéma alapján a földbirtokos vagy gyártulajdonos voksa sokszorosát érte az egyszerű város- vagy község lakóinak (a második kúriában 10, a negyedikben 1133 szavazóra jutott egy képviselő), az már csak az egyenlőség elvének súlyos sérelme árán volt lehetséges. Az ilyenformán előre megrostált birodalmi tanács sem léphetett fel azzal az igénnyel, hogy az uralkodó a legtöbb szavazatot nyert párt vezetőjét bízta meg kormányalakítással; ez a parlamenti erőviszonyoktól függetlenül az uralkodó kizárólagos hatásköre maradt. A 14. paragrafus, amely továbbra is lehetővé tette a rendeletek útján történő kormányzást, már csak a bokrétát tette fel a kalapra.³

Az etnikai arányokat és az alkotmányos követelményeket nem kellőképpen respektáló, a centralizmust előnyben részesítő és az abszolutizmussal szemben engedékeny berendezkedésben mintegy előre be voltak programozva az állami élet működési zavarai. A látszatföderalizmussal elégedetlen nemzetek képviselői távolmaradásukkal a központi törvényhozás, a birodalmi tanács tevékenységét akadályozhatták, a törvényhozás viszont, minthogy a költségvetés jóváhagyása tőle függött, parlamenten kívüli kormány kinevezése esetén a végrehajtó hatalom működését béníthatta meg. Az alaptörvény elfogadása, 1867. decembere óta tulajdonképpen erről szólt az ausztriai történet. A cseh képviselők, az 1861-es magyar mintához igazodva, újra megtagadták a birodalmi tanácsban való megjelenést, és 1868. augusztusában tett deklarációjukkal a Vencel-korona országainak egysége és különállása mellett törtek lándzsát. Mindez az osztrák-magyar dualizmus és az 1867-es alaptörvény által létrehozott ciszlajtán berendezkedés elutasításával volt egyértelmű. A cseh hajthatatlansággal szemben sem a kivárás, sem a mérsékelt engedékenység, sem a merev elutasítás nem bizonyult eredményesnek, és a csehkérdés megoldatlansága három év alatt négy kormány bukását okozta. A sikertelen próbálkozások nyilvánvalóvá tették, hogy a megnyugtató megoldás az adott közjogi és alkotmányos keretek között nem lehetséges, és vagy a föderatív berendezkedés irányába, vagy a tiszta centralizmus felé kell elmozdulni. A határozottabb elmozdulás azonban beláthatatlan bonyodalmakat helyezett kilátásba. Föderatív próbálkozás esetén biztosra lehetett venni, hogy az osztrák-német lakosság, különösképp a legtöbb parlamenti képviselővel rendelkező liberális párt határozott ellenállást tanúsít. Azzal is számolni kellett, hogy mivel a kísérlet szükségképpen a dualista berendezkedést is érinti, a magyar politikai közvélemény és a magyar kormány sem marad közömbös. Az államjogi experimentnek a Monarchia külpolitikájára gyakorolt lehetséges hatását sem lehetett figyelmen kívül hagyni, hiszen a szlávok, különösképp a csehek korántsem rokonszenveztek az osztrákok és a magyarok által inspirált külpolitikai irányvétellel. Végül, de nem utolsó sorban Németország és Oroszország reagálásával is számolni kellett, mert Lengyelország közös felosztása óta a két szomszédos hatalom számára egyáltalán nem volt

közömbös, hogy mi történik a Monarchiában. A lehetséges bonyodalmak mind ez ideig visszariadtak a határozott cselekvéstől. A Hohenwart-kormány hivatalba lépése azonban arra vallott, hogy Ausztriában megpróbálkoznak a nagy történelmi kísérlettel.

*

A Hohenwart-kormány előtörténetével kapcsolatos dokumentumok arra vallanak, hogy a későbbi miniszterek nem tulajdonítottak a kísérletnek külpolitikai tartalmat. Hohenwart még 1870 márciusában, amikor felkérték arra, hogy tárcát vállaljon a Potocki-kormányban, terjedelmes emlékiratban fejtette ki elgondolásait. Részletesen szólt a választójogi reform szükségességéről, a németeknek kedvező nagybirtokosi és kamarai kúria eltörléséről, a tartománygyűlések törvényhozói hatáskörének bővítéséről, de külpolitikai összefüggéseket nem említett. Schäffle, amikor 1870 októberében kihallgatáson jelent meg az uralkodónál, a teljes egyenjogúsítás kívánalmát, a nagytökések háttérbe szorításának és a vidéki népesség preferálásának szükségességét, valamint a csehekkel való kiegyezés fontosságát hangsúlyozta. A külpolitikát csupán áttételesen hozta szóba, amikor azt említette, hogy a magyar preponderancia nincs ártalmára a Monarchiának, mert a magyarok, az osztrák-németektől, illetve a csehektől eltérően, sem Poroszország, sem Oroszország felé nem gravitálnak. A cseh ellenzék vezetőivel 1870 augusztusában folytatott tájékoztató tárgyalások is belpolitika kérdések körül forogtak. Kiderült, hogy a jövő kormány és a cseh ellenzék elgondolásai messze nem fedik egymást. A csehek nem elégedtek meg az autonómia kilátásba helyezett bővítésével, hanem a központi végrehajtó hatalomban való részvételt igényelték, de a belső átalakulás nemzetközi kihatásairól itt sem esett szó.⁴ Az előzményekkel teljesen egybehangzott a *Fremdenblatt*-ban megjelent értesülés, amely szerint a Hohenwart-minisztérium a birodalmi kancellár külpolitikáját teljesen magáévá tette, és hogy teljesen alaptalan minden olyan aggodalom, amely szerint a kormányváltás miatt a külpolitikában Poroszország elleni fordulat fog bekövetkezni.⁵

Az aggodalomnak, vagy ha úgy tetszik gyanakvásnak mégis volt némi alapja. A korábbi kormányváltások nagyjából a birodalmi kancellár asszisztenciája mellett mentek végbe, és Beust több alkalommal a cseh kérdés rendezésében is kezdeményezett. Most a birodalmi kancellár, a környezetében lévők visszaemlékezései szerint, Pestről Bécsbe utazván az újságokból értesült a Hohenwart-kormány kinevezéséről.⁶ Beust maga ugyan azt mondta a bécsi szász követnek, hogy az uralkodó a hírt már Pesten közölte vele,⁷ de ez nem változtat azon a tényen, hogy az új kormány a birodalmi kancellár háta mögött jött létre. A titkolódzás kézenfekvő volt. Beust, aki korábban, más körülmények között maga is flörtölt a csehekkel, a Poroszország irányába 1870 decemberében végbement nyitás után⁸ nem nyújtott volna támogatást, hanem, amint Schäffle kifejezte magát: csírájában elfojtotta volna az egész próbálkozást.⁹ Nyilvánvalóan azért, mert az ilyen kormány létét nem tartotta volna összeegyeztethetőnek az osztrák és a magyar elvárásokhoz igazított külpolitikával. A bécsi szász követnek meg is mondta, hogy az új kormány megnehezíti a külfölddel, különösképp a Németországgal szembeni feladatának teljesítését.¹⁰ A *Fremdenblatt* hízelgő szavakkal teletűzdelt demontijét sem elsősorban annak külpolitikai tartalma miatt tették közzé, hanem hogy megnyugtassák a mellőztetés miatt bosszús birodalmi kancellárt.

Hogy az uralkodót és tanácsadóit az új kormány létrehozásában mennyire vezették külpolitika megfontolások, arról a rendelkezésre álló források alapján nehéz

egyértelmű véleményt formálni. Orczy Béla, a közös külügyminisztérium magyar osztályvezetője 1871 júniusában is azt jegyezte naplójába, hogy az uralkodó környezetében a poroszgyűlölet még mindig nem enyhült meg.¹¹ Azok a személyek, akik a Hohenwart-kormány születése körül bábáskodtak, ebbe a körbe tartoztak. Konstantin Hohenlohe herceg főudvarmester Beustot túl engedékenynek találta Poroszországgal szemben,¹² Dürkheim gróf, az uralkodó korábbi szárnysegédje, aki Schöfflet a császárhoz bevezette, attól óvott, hogy a Monarchia Poroszország uszályába kerüljön,¹³ a szürke eminenciásnak számító Braun államtanácsos pedig Zsófia főhercegnőnek, a császár buzgón katolikus anyjának a szócsöve volt a Ferenc Józseffel való mindennapos érintkezésben.¹⁴ Fel kell tételezni, hogy az uralkodó nem tudta teljesen kivonni magát poroszellenes környezetének hatása alól, márcsak azért sem, mert Königrätz emlékéitől még mindig nem tudott teljesen megszabadulni. Az érzelmeiktől függetlenül a politikai ésszerűség is a korrekció szükségességét diktálta. Végül is nem volt nehéz belátnia, hogy az osztrák-németek, akik oly lelkes német nacionalistákká váltak, és egyre inkább Anschluss-vágyakat árultak el,¹⁵ nem a Monarchia stabilitásának egyedüli letéteményesei. Rieger, a cseh ellenzék egyik vezetője éppen abban látta a Hohenwart-kormány megalakításának jelentőségét, hogy az uralkodó megértette, nem lehet kizárólag az osztrák-németekre és a magyarokra hagyatkozni, és hogy felismerte a szlávok jelentőségét.¹⁶ Az uralkodó kijelentése Schweinitz német követ előtt arról, hogy a liberalizmussal sok visszaélést követtek el, és hogy mostantól kezdve igazi osztrák módon kell kormányozni,¹⁷ ezt az értelmezést látszik alátámasztani. Az igazi osztrák módon való kormányzás értelem szerűen a Poroszországtól való egyfajta elhatárolódást is magába foglalta. Az elhatárolódást maga a Hohenwart-kormány is elvégezte azzal, hogy rendeletileg betiltotta a Franciaország fölötti német győzelmet ünneplő ausztriai rendezvényeket,¹⁸ és hogy amnesztiában részesítette az osztrák munkásmozgalom börtönbüntetésre ítélt vezetőit. A börtönbüntetést korábban éppen azért szabták ki, mert a perbefogottak a Franciaország elleni hódító háború és Elzász-Lotharingia német annektálása ellen tiltakoztak.¹⁹

Hogy a csehek, akiknek az állami életbe való visszavezetését a Hohenwart-kormány megcélozta, milyen külpolitikai elgondolásokat követnek, abban a történészeknek nem kell feltételezésekre és találgatásokra hagyatkozniuk. Nyilvános szereplésükkel ezt már 1870 őszén érzékeltették, amikor kiálltak Elzász-Lotharingia német annektálása ellen, és pártját fogták Oroszországnak, amikor az felmondta az 1856-os párizsi szerződés orosz szuverenitást korlátozó cikkelyeit.²⁰ A bizalmas tárgyalásokon, amelyeket a cseh vezetők Novikov bécsi követtel folytattak, az állásfoglalások motivációja és a Monarchia általuk kívánatosnak tartott külpolitikai orientációja is kirajzolódott. Az indítékok között első helyen az egyesülő Németországtól való riadt félelem állott. Palacký és Rieger a sedani német győzelmet követő napokban félelmetes katonai hatalmasságnak nevezte Poroszországot, amely rögtöni fenyegetést jelent Ausztria integritására és a szláv világ jövőjére nézve, de közvetett módon Oroszországot is veszélyeztet. A két cseh politikus azt jósolta, hogy Poroszország miután elnyeli Ciszlajtániát és környezetének egész német lakosságát, az Adriáig és a Fekete-tengerig terjeszti ki majd határait, ahol már fel is állította dinasztikus előőrseit. A külpolitikai orientációt illetően a cseh vezetők egyértelműen a Monarchia és Oroszország szoros együttműködése mellett álltak ki, mert mint mondták, a szláv világ csak e két nagyhatalom köré tömörülve képes ellenállni a germánok gögös aspirációinak. Hozzá tették azonban, hogy a két hatalom közötti együttműködés csak akkor jöhet létre, ha a Habsburg-dinasztia lemond az osztrákok

és a magyarok iránti előszeretetről, és felismeri, hogy a Monarchia mind ez idáig hiányzó kohéziójának csak a szlávok lehetnek a hordozói.²¹

A belátás, amelynek hiányáról a cseh vezetők 1870 őszén még keserű szavakat ejtettek, 1871 elejére elérkezni látszott. Mint fentebb már utaltunk rá, Rieger úgy értelmezte a Hohenwart-kormány kinevezését, hogy az uralkodó végre megértette a szláv elem fontosságát és jelentőségét. A változott körülmények között a cseh vezetők szükségesnek ítélték, hogy újra kifejtsék Novikov előtt külpolitikai elgondolásaikat. Most már persze nemcsak a teória szintjén, hanem azzal a reménnyel, hogy támogatást kapnak Pétervárról a Monarchián belüli törekvéseikhez, és hogy elérik Oroszországnál, hogy elébe menjen a Monarchiának az általuk szükségesnek vélt kooperáció létrehozásában. A bécsi orosz követ újra hallhatott Riegertől a germán veszedelemről, a szláv föderáció távlatairól és arról is, hogy a csehek nagyvonalúan hajlandók közreműködni az oroszlelgyel ellentét kiegyenlítésében.²² A beszélgetések során mindemellett a vissza-visszatérő motívum a Monarchia és Oroszország közötti együttműködés szükségességének hangsúlyozása volt, amelyet Rieger nemegyszer úgy prezentált, mint orosz szükségletet. A népek konglomerátumának számító Ausztria nem folytathat önálló nemzeti politikát, mondta egy alkalommal, és a jövőben vagy Németországra, vagy Oroszországra kell támaszkodnia. Hozzátette, hogy az előbbi irányvonalat Beust és Andrassy, az utóbbit a csehek és a Hohenwart-kormány képviselik.²³ Novikovnak ebből a sarkított fogalmazásból azt kellett megértenie, hogy ha Oroszország nem nyújt támogatást a cseheknek és a Hohenwart-kormányoknak, akkor a jövőben egy teljesen Németországra orientálódó Monarchiával kell számolnia.

A csehek és a Hohenwart-kormány külpolitikai irányvételét azonosítva Rieger, a rábeszélés hevében, alighanem elrugaszkodott a valóságtól. Nincs nyoma annak, hogy a kormányfő valaha is ilyen gondolatokat forgatott volna a fejében. Kérdéses az is, hogy a csehekkel való kiegyezés esetén a prágai elgondolásokból mennyit emelt volna be a kormánypolitikába, arról nem is beszélve, hogy mennyit lehetett volna ebből érvényesíteni a közös külpolitikában, ahonnan az osztrák és a magyar befolyást aligha lehetett volna teljesen kiküszöbölni. A közös külpolitika korrekciójának lehetősége mindenesetre a csehekkel egyezkedő Hohenwart-kormány létében foglaltatott, és ezzel a lehetőséggel a *Fremdenblatt* meggyőzően hangzó cáfolata ellenére is számolni kellett.

A Hohenwart-kormány kísérletének külföldi fogadtatására és megítélésére áttérve először is az érdemel említést, hogy azok a nézetek, amelyeket Rieger a bécsi orosz követ előtt képviselt, az orosz pánszláv és szlavofil publicisztika számára egyáltalán nem voltak idegenek. A vezető moszkvai és pétervári lapok Sedan óta a német egyesítés riasztó perspektíváiról cikkeztek, és Poroszországot a további hódítás szándékával gyanúsították. A Monarchia ezekben az írásokban úgy jelent meg, mint az egyesített Németország szlávok ellen irányított keleti előőrse. Hohenwart kinevezése ezekben a körökben azt a reményt ébresztette, hogy Ciszlajtániának a szláv-föderatív alapelvek szerinti átalakítása a Monarchia külpolitikájának a megváltozását is magával vonja. Katkov, a vezető pánszláv publicista az ilyenformán átalakított Monarchiát Oroszország szövetségeseinek tekintette a pángermán hódítással szembeni védekezésben, és felfogását Miljutin hadügyminiszter is osztotta.²⁴

A pétervári külpolitikai vezetés az első időszakban nem reagált az ausztriai változásokra, és a bécsi orosz követ is tartózkodott az állásfoglalástól. Hogy kormánykörökben nem osztják a pánszláv publicisták véleményét, mégis egyértelműen kiderül azokból a szúrós megjegyzésekből, amelyeket II. Sándor cár Novikov jelentéseinek margójára írt. Amikor Rieger arról beszélt, hogy Poroszország

annektálni fogja a Baltikumot és Orosz-Lengyelországot, és egészen Ukrajnáig terjeszti ki határait, II. Sándor azt vetette oda, hogy micsoda képtelenség. Arra az ötletre, hogy a lengyel és az orosz delegátusok Prágában találkozzanak, és cseh közvetítéssel kíséreljék meg a kibékülést, a cár válasza így hangzott: soha nem járulok hozzá. A cseh politikus jövőképe, hogy a szláv világ elkerülhetetlenül a föderatív rendszer irányába halad, amely Oroszországot is át fogja alakítani, a cár gúnyosan csak annyit jegyzett meg: köztársasággá.²⁵ Ezekkel a megjegyzésekkel teljesen megegyezett a pétervári német nagykövet biztos forrásból szerzett értesülése, amely szerint a cár elrendelte, hogy Novikov a cseh politikusoknak határozott elutasító választ adjon, amely megfosztja őket a netáni orosz beavatkozás reményétől.²⁶ Bizonyítani nem lehet, de fel kell tételezni, hogy I. Vilmos német császárnak a cárhoz intézett, a háború alatti orosz magatartást dicsérő táviratát azért hozták nyilvánosságra Pétervárott, hogy jelzést adjanak a Monarchiának: a poroszellenes tartalmú közeledésre Pétervárott nincs fogadókészség.²⁷

A bécsi német követ nem volt olyan kedvező helyzetben, mint orosz kollegája, aki a csehek, és átvitt értelemben az új kormány külpolitikai szándékairól első kézből szerezhetett információkat. Ennek megfelelően eléggé tájékozatlannak és tanácstalannak bizonyult. Schweinitz azzal számolt, hogy Schmerling, az 1861-es februári pápens kezdeményezője kap miniszterelnöki megbízást, és még két héttel a Hohenwart-kormány megalakulása előtt is szilárdan meg volt győződve arról, hogy az osztrák liberálisok kerülnek kormányra.²⁸ A *Wiener Zeitung* február 7-i közleménye aztán neki is alapos meglepetést okozott, és miután a kinevezés indítékairól nem tudott magyarázattal szolgálni, jobb híján az új miniszterekről hamarjában összeszedett információit továbbította Berlinbe. Hohenwartról megírta, hogy a Bach-iskolából származó jó közigazgatási hivatalnok, Schäffléről, hogy szociáldemokrata, a két cseh miniszterrel pedig, hogy Thun és Clam-Martinic grófok emberei. A kormány egészének jellemzésére a klerikális, föderalista, cseh, szocialista és nagy-német jelzőket használta, olyan predikátumokat, amelyek Berlinben aligha keltettek rokonszenvet.²⁹ A zavart csak fokozta, hogy miként a berlini külügyminisztérium, úgy Schweinitz sem tudta biztosan, hogy a Hohenwart-kormány megalakulását nem kell-e úgy értelmezni, mint a birodalmi kancellár újabb poroszellenes húzását.³⁰ Ez utóbbi gyanú ugyan hamar eloszlott: Beust előbb a bécsi szász követet,³¹ majd Schweinitzet is meggyőzte arról, hogy semmi része nem volt az új kormány létrehozásában,³² de a bécsi német követ ettől még nem látott tisztábban. Mindenesetre korábbi elmarasztaló véleményét visszavonva február 9-én azt táviratozta Berlinbe, hogy az új minisztériumot egyelőre ne minősítsék poroszellenesnek és kíméletesen írjanak róla a sajtóban.³³

A kívánság nem találkozott mindenkinél egyetértéssel. Schweinitznek egy vacsorameghívás alkalmával módja nyílt megismerkednie Schäfflével, aki biztosította őt, hogy bármilyen is volt régebbi magatartása Poroszországgal szemben, mostani állásában csak Ausztria érdekeit tarthatja szem előtt, amelyek azt követelik, hogy jó viszonyt tartsanak fenn a berlini kabinettel. Ezekre a biztosítékokra I. Vilmos szarkasztikusan azt jegyezte meg, hogy éppen így nyilatkozott Gramont herceg is a bécsi porosz követ előtt, amikor francia külügyminiszterré nevezték ki.³⁴ Bismarck óvatosabb volt, és osztotta Schweinitz nézetét, hogy az új osztrák kormány által követendő irányról nehéz előre határozott véleményt formálni. A kancellár 1871. február 15-én kelt utasításában nem tartotta kizártnak, hogy a Hohenwart-kormány angol és francia befolyásnak, esetleg vallási ráhatásnak köszönheti létrejöttét, és nehezményezte, hogy a kormánynak olyan tagjai vannak, mint Schäffle, akik a Poroszország és a Monarchia közötti bensőséges kapcsolat kialakulását lehetetlenné

teszik. Megértést mutatott viszont abban a tekintetben, hogy az osztrák császári udvar fenntartásokkal viseltetik azokkal szemben, akik túlságosan Németország felé hajlanak, és nem látott eleve Németországgal szembeni agresszivitást abban, hogy az osztrák-német érdekektől elhatárolódik. Bismarck megengedte, hogy a Hohenwart-kormány létrejötte a sok sikertelen próbálkozás után nem más, mint újabb kísérlet arra, hogy Ausztria belső békéjét és viszonyainak konszolidálását elérjék. Egyetértett ezért Schweinitzcel, hogy az új minisztériumnak nem szabad eleve poroszellenes jelleget tulajdonítani, és arra utasította a követet, hogy a kormány törekvéseit kellő higgadsággal és jóindulattal szemlélje.³⁵

Első pillanatra meglepőnek tűnhet, hogy Bismarck megértést mutatott egy olyan kísérlettel szemben, amely végkifejletében Ciszlajtánia szláv színezetű föderatív átalakulását eredményezhette. Az előzményeket ismerve azért ez nem is annyira meglepő: a kancellár egy évvel korábban a berlini osztrák-magyar követen keresztül a föderatív megoldást szügerálta.³⁶ A körülmények azonban, amelyek akkori állásfoglalását motiválták, azóta gyökeresen megváltoztak. 1871 februárjában, a német birodalom megalakulása után nem kellett már félni attól, hogy a liberális Ausztria „erkölcsi hódításokra” tesz szert Németországban. Az akkor kívánatosnak tartott abszolutisztikus-föderatív ellensúlynak következőképp nem volt többé funkciója a bismarcki külpolitikában. Azt kell gondolni, hogy valamiféle funkciót mégis betöltött. A német császárság kikiáltása után az osztrák népesség zömét eltöltötte az össznémet ügy iránti rokonszenv, és helyenkint a csatlakozás vágya is elemi erővel megmutatkozott. Az erről szóló híreket olvasva a kancellár lidérces álmaiban talán még az is lejátszódott, hogy Ciszlajtánia osztrák-német kormánya felvételi kérelemmel kopogtat be a berlini külügyminisztérium ajtaján. A német állami érdekek szempontjából Bismarck ezt nemhogy kívánatosnak nem tartotta, hanem egyenesen veszedelmesnek minősítette. Abból a józan belátásból, hogy ha Európa az egykori Zollverein kereteire korlátozódó német egységet el is viseli, a német etnikum egészének egyesítése ellen minden bizonnyal felemeli a szavát. És miután a Franciaországgal kötendő előzetes béke még aláírásra várt, kockázatosnak látszott minden próbatétel. Ez a félelem lehetett a rugója annak az idegességtől vibráló táviratnak, amelyet még az ausztriai kormányválság megoldása előtt küldött Schweinitznek: azok a törekvések, amelyek Ausztria német örökös tartományainak Németországhoz történő csatlakozására irányulnak, nem egyeznek a német politika céljaival.³⁷ Feltehető, hogy a Hohenwart-kormányt azért fogadta jóindulattal, mert megfelelő ellensúlyt látott benne ezeknek a nemkívánatos törekvéseknek a fékentartására. Az ausztriai német népesség várható sanyarú sorsa, amely körül a németországi nemzeti liberális sajtó oly nagy lármát csapott,³⁸ a német állami érdekeket szem előtt tartó kancellárt a legkevésbé sem foglalkoztatta.

*

A németországi nemzeti liberális sajtó az ausztriai helyzetről írva az osztrák lapok jajkiáltásait visszhangozta. Volt mit visszhangozni. Szászország bécsi követe egy héttel a Hohenwart-kormány megalakulása után arról számolt be, hogy a sajtó túlnyomó többsége rendkívül ellenséges az új minisztériummal szemben, és a lakosságot energikus ellenállásra buzdítja. Megírta, hogy csak a klerikális és a szélsődemokrata lapok alkotnak kivételt, az utóbbiak is csak azért, mert a kormány amnesztiában részesítette a munkásmozgalom elítélt vezetőit. A követ arról is hírt adott, hogy Csehországban is nagyon hűvösen fogadták az új minisztériumot, minthogy előbb biztosítékokat szeretnének látni arra nézve, hogy a kormány elismeri

azt, amit a deklaránsok cseh államjognak neveznek. Végül azt is szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy Magyarországon osztják az osztrák liberális párt aggályait, és hogy a bécsi lapok ebből adódóan a Deák-párttal való szövetség lehetőségével számolnak.³⁹

A szász követ, Karl von Bose évek óta működött már Bécsben, tájékozottságához nem férhetett kétség, de nem volt mentes a diplomáciai testület más tagjaira is jellemző egyoldalúságtól. Ő is csak németül olvasott, és ebből adódóan a nem német sajtóban mutatkozó árnyalatokat nem érzékelte. Különben észre kellett volna vennie, hogy Rieger és Palacký lapja, a *Pokrok* sem a Hohenwart-kormány mellett, sem ellene nem foglalt állást, és egyfajta várakozó álláspontra helyezkedett.⁴⁰ És ha a Deák-párthoz közelálló *Pester Lloyd* cikkeiből helyesen is vonta le azt a következtetést, hogy Magyarországon osztják az osztrák liberálisok aggályait, a magyar lapokat nem olvasva nem vehette észre, hogy az utóbbiak, a precedens-teremtést elkerülendő, leginkább azt hangsúlyozták, hogy magyar részről nem avatkozhatnak az osztrák belügyekbe.⁴¹ Az osztrák lapok megítélésében nem tévedett a szász követ, de minthogy az osztrákokkal érzett együtt, annak megállapításával adós maradt, hogy a liberálisok az alkotmányos és nemzeti sérelmek felpanaszolásával egy nemzeti tekintetben nehezen igazolható berendezkedést védelmeztek.

A Hohenwart-kormány a sajtóban nem lelt támogatókra, de nem ez volt a legnagyobb gondja. Pozíciójának igazi gyengése parlamenten kívüli mivoltából fakadt. A hatalmi ágak közül Ausztriában eddig a törvényhozás küszködött krónikus válsággal. A képviselők egy részének távolmaradása miatt a birodalmi tanács csak nagy ügyel-bajjal tudta meghozni a szükséges döntéseket, és nemegyszer a határozatképtelenség küszöbére sodródott. A parlamenten kívüli kormány kinevezésével most a végrehajtó hatalom szintjén jelentkeztek súlyos működési zavarok. Nemcsak arról volt szó, hogy a kormány, megfelelő parlamenti többség híján, nem tudja megszavaztatni a kormányprogramban jelzett célok eléréséhez szükséges törvényeket és törvénymódosításokat, hanem arról is, hogy a kormánnyal szembenálló törvényhozás az államgépezet működtetéséhez szükséges anyagi és személyi feltételeket is megtagadhatja. Márpedig a költségvetés jóváhagyása, az újoncjutalék megszavazása és a delegáció kiküldése nélkül mind a ciszlajtán állami gépezet, mind a közösügyes irányítás megbénulhatott.

A Hohenwart-kormány működésének első hónapjai valóban a bénulás tüneteit mutatták. A kormány minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult abban a tekintetben, hogy rábírja a törvényhozást a költségvetés jóváhagyására. Ciszlajtániának ugyanis nem volt 1871-re érvényes költségvetése, mert annak egész évre szóló megszavazását a birodalmi tanács már a Potocki-kormánytól megtagadta. A liberális többség, mintegy érzékeltetendő, hogy a Hohenwart-kormányt a kezében tartja, három alkalommal is csupán egyhónapos provizórium megszavazására mutatkozott hajlamosnak. Az újoncállítási törvény első alkalommal hasonló sorsra jutott: a birodalmi tanács szótöbbséggel úgy döntött, hogy a törvényjavaslat tárgyalását elnapolja addig, amíg a kormány nem nyújtja be az alkotmánymódosítást kilátásba helyező törvényjavaslatokat. A kormány vergődését látva Andrássy magyar miniszterelnök szarkasztikusan jegyezte meg, hogy ez a tehetetlenség minden várakozást alulmúl.⁴² Amikor a kormány hosszú habozás után április 25-én végre benyújtotta a tartománygyűlések törvényhozói jogkörének bővítésére irányuló javaslatát, még az sem tudta elérni, hogy az megvitatásra kerüljön. A birodalmi tanács az alkotmányügyi bizottság indítványa alapján szótöbbséggel úgy döntött, hogy a kormányelőterjesztést nem tűzi napirendre. Hasonló sorsra jutott a galíciai autonómiát kilátásba helyező törvénytervezet. A kormány fölött aratott sorozatos győzelmeken

mintegy fellelkessedve a birodalmi tanács május 25-én elhatározta, hogy felirattal fordul az uralkodóhoz, amelyben kinyilvánítja a kormány iránti bizalmatlanságát, és a közvetlen birodalmi tanácsi választások indítványozásával egyúttal javaslatot tesz a válság megoldására.⁴³ A birodalmi tanács eljárásának nyomatékot adott, hogy Beust, aki eddig tartózkodóan viselkedett, május 18-án elkészített külpolitikai előterjesztésében ugyancsak élesen fellépett a Hohenwart-kormány ellen.⁴⁴

A minisztérium helyzete a parlamenti kudarcok ellenére mindamellett nem volt teljesen kilátástalan. A kormányfő, akit jó közigazgatási szakembernek, de amatőr politikusnak tartottak, nagyon is tisztán látta az osztrák parlamenti rendszer sebezhető pontjait. Tudta, hogy a kormány az adott birodalmi tanáccsal nem valósíthatja meg programját, ezért csupán a legsürgősebb ügyek elintézésére törekedett, és el volt határozva arra, hogy ezt követően azonnal keresztülviszi a ház felosztását, hogy az új választásokon aztán megszerezze a kormányprogram elfogadtatásához szükséges többséget.⁴⁵ A miniszterelnök taktikája eredményesnek bizonyult, és a „legsürgősebb ügyek” elintézése terén a látványos kudarcok ellenére azért történt előrelépés. A birodalmi tanács április elején megszavazta az újoncállítási törvényt, majd május közepén megválasztotta a közösügyes tárgyalásokra kiküldendő delegációt. Azért történhetett ez meg, mert a kormány nem nélkülözte teljesen a parlamenti támaszt: Dalmácia, Krajna, Bukovina, Vorarlberg, Isztria és újabban Galícia küldöttei, valamint az osztrák tartományok konzervatív képviselőinek szavazatára biztosan számíthatott, és így együttesen a voksok kétötöd részét tette ki. A döntéseknél azonban ennél is fontosabbnak bizonyult, hogy az Alkotmánypárt sem volt egységes, és nem vállalta a felelősséget azért, hogy az állam működését megbénítsa. A költségvetési a provizórium, amely havonta emlékeztette a kormányt, hogy a liberálisok kegyelméből él, egyúttal az Alkotmánypárt bátortalanságát manifesztálta, azt, hogy nem volt mersze a végleges elutasításhoz. Az ingadozó képviselőknek az uralkodónak a felíratra adott elutasító válasza után ment el végképp a bátorsága. Úgy látták, hogy további ellenállással nemcsak a kormánnyal, hanem a koronával is szembekerülnek. A kedvező lélektani pillanatot kihasználva a kormány újra beterjesztette a költségvetési törvényt. A kormányelőterjesztést a birodalmi tanács, a költségvetési bizottság elutasító indítványa ellenére június 7-én szavazattöbbséggel napirendre tűzte, és háromhetes vita után meg is szavazta. Miután a „legsürgősebb ügyek” ilyenformán elintézését nyertek, Hohenwart július 10-én bejelentette; hogy az uralkodó a birodalmi tanács üléseit bizonytalan időre elnapolja.⁴⁶

A birodalmi tanács újraválasztása a kormány szempontjából csak úgy minősülhetett eredményesnek, ha oda a Vencel-korona országai is elküldik képviselőiket. A birodalmi tanács 203 képviselőjének egyharmada ugyanis innen került ki, és csak a cseh képviselők megjelenése biztosíthatta az alkotmánymódosításhoz szükséges kétharmados többséget. A Hohenwart-kormány ezért, miközben szélmalomharcát vívta a liberális többségű parlamenttel, egyidejűleg a csehekkel való tárgyalásait is megkezdte. Az álláspontok, mint már fentebb utaltunk rá, eredetileg nagyon távol állottak egymástól, és egy ideig a kontaktus felvétele után sem közeledtek. A cseh politikai élet három irányzata, a konzervatív, az ócseh és az újcseh, egyaránt a cseh államjog alapján állott. Ennek megfelelően sem az osztrák-magyar kiegyezésről, sem az 1867-es decemberi alkotmányról nem akart tudni, és a Monarchia közjogi viszonyainak teljes újjárendezésére törekedett. A Vencel-korona országainak egyesítését jelentette ez mindenekelőtt, olyan országgyűléssel, amely a szuverén törvényhozás minden jogosítványával rendelkezik, és olyan kormánnyal, amely csak a törvényhozásnak tartozik felelősséggel. Ciszlajtánia többi tartományához és a magyar korona országaihoz fűződő közjogi viszony

meghatározása csak ezután következhetett. A Hohenwart-kormány ezzel szemben eredetileg nem akart többet, mint hogy Csehországot (és nem a Vencel-korona országait) tárcanélküli miniszter képviselje a ciszlajtán kormányban, és hogy a tartománygyűlés az eddigieknél valamivel több jogosítványt kapjon.

A tárgyalások során mindkét fél engedett. A csehek hajlandónak mutatkoztak arra, hogy utólag elismerjék az osztrák-magyar kiegyezést és a decemberi alkotmányt, a kormány pedig tudomásul vette a cseh államjogon alapuló kívánságok jó néhányát, így a csehországi tartománygyűlés széles körű törvényhozási jogosultságát, a cseh udvari kancellár jelenlétét a ciszlajtán kormányban, valamint a cseh kormány végrehajtó hatáskörét. Eredeti pozíciójához képest kétségkívül a Hohenwart-kormány engedett többet. Amint Thomas Kletečka finom tollal kimutatta, erre Schöfflét a politikai meggyőződés, Hohenwartot inkább a taktikai megfontolás inspirálta. A kereskedelmi miniszter tiszta föderalizmust akart, ami a Monarchia jövőjét biztosíthatta, a miniszterelnök csak olyan parlamenti erőviszonyokat, amellyel a kárhuzatosnak tartott liberalizmus uralmát végképp megtörhette.⁴⁷ Arra számított, hogy a birodalmi tanács majd úgyis visszavonja a cseheknek tett, általa túlzottnak ítélt engedményeket. A modus procedendi esetében ezért ragaszkodott makacsul ahhoz, hogy a Clam-Martinić alapcikkelyeire épülő megállapodást ne csak a cseh tartománygyűlés hagyja jóvá, hanem azt a cseh képviselők jelenlétében a birodalmi tanács is törvényre emelje.

A cseh tárgyalófél ebben a kérdésben végül engedett, és a hónapokon át tartó tárgyalások augusztus közepére eredménnyel zárultak. Az uralkodó augusztus 11-én feloszlatta a birodalmi tanácsot, valamint Alsó-Ausztria, Felső-Ausztria, Salzburg, Stájerország, Karintia, Morvaország, Szilézia és Tirol tartománygyűléseit, azokat a törvényhozó testületeket, amelyekben a liberálisok rendelkeztek többséggel. A kürt új választások azt a célt szolgálták, hogy a birodalmi tanácsban biztosítsák a cseh kiegyezés jóváhagyásához szükséges többséget.

*

A bécsi orosz követ, amikor március elején a Riegerrel folytatott beszélgetéséről beszámolt, nem fűzött kommentárt a leírtakhoz. Pétervárott enélkül is tudták, hogy Novikov kikkel szimpatizál, hiszen sokszor tapasztalták már, hogy a Monarchia ügyeit szláv szemüvegen keresztül szemléli.⁴⁸ Később azt is megtudhatták, hogy a követ a Hohenwart-kísérlettel szemben is jóindulattal viseltetik. Ausztriában, amelyet Königrätznél eltemettek és a magyar szeparatizmusnak feláldoztak, amelyet lesújtott III. Napóleon bukása, egyedül Hohenwart gróf keresi méltósággal és szilárd ellenállásával az állam üdvét, - olvashatták egyik jelentésében, azzal a kívánsággal együtt, hogy bár a nagy keleti szomszéd támogatásával siker koronázná a miniszterelnök hazafias erőfeszítéseit.⁴⁹ Hogy Pétervárott nincs szándék a támogatásra, az már a cárnak a márciusi jelentés margójára írt jegyzeteiből kitetszett.⁵⁰ Még inkább abból a márciusi végi levélből, amelyben Gorcsakov kancellár a cár széljegyzeteit szabályos utasítássá formálta.

A kancellár nem hagyott kétséget abban a tekintetben, hogy Oroszország az ausztriai szlávok szándékait nem támogatja. A Rieger által kezdeményezett orosz-lengyel párbeszéd nem áll a cári kormány érdekében, írta, mert ez csak elmélyítené az Oroszország és Lengyelország közötti nézeteltéréseket. A cseh politikus által propagált eszmék különben is ellenkeznek a cári birodalom politikájával. Rieger maga sem titkolja, így tovább a kancellár, hogy a szláv világ a föderatív rendszer irányába halad, és hogy Oroszországnak is át kell alakulnia. Túl nagy naivitás kell ahhoz, hogy

ezen jelszavak mögött valaki ne ismerje fel a republikánus eszméket. Oroszország, mint írta, nem tud mit kezdeni ezekkel a veszedelmes elgondolásokkal, és változatlanul kitart amellett, hogy a birodalom nagyságának és belső rendjének egyedül az autokratikus hatalom a garanciája. Ha akad is egy kisebbség, amely osztja Rieger nézeteit, a nép tömegei másképp gondolkodnak. A rosszalló levelet Gorcsakov határozott és egyértelmű állásfoglalással zárta: a cseh hazafiak csak ennél a kisebbségnél találkozhatnak szimpátiával, de a jelenlegi orosz kormány támogatására nem számíthatnak.⁵¹

Az orosz-lengyel párbeszéd kezdeményezésével Rieger az orosz politika neuralgikus pontját érintette. Az 1863-as felkelés emléke még mindig kísértett Pétervárott, és az orosz fővárosban nem tudtak szabadulni a gyanútól, hogy a varsóiak csak a kedvező alkalmat várják, hogy újra fegyvert ragadjanak. A gyanakvásnak volt egy sajátos osztrák-magyar aspektusa is. Attól tartottak, hogy a ciszlajtán kormányok által kedvezményezett Galícia erjesztő hatást gyakorol Orosz-Lengyelországra, és az ottani törekvések külső támaszává válik. A Monarchiával való diplomáciai érintkezés során ezért újra és újra előkerült az a kívánság, hogy hagyjanak fel a galíciai autonómia tervével, és hogy tartózkodjanak az Orosz-Lengyelország ügyeibe történő beavatkozástól. Legutóbb, 1870 augusztusában, maga a pétervári osztrák-magyar követ vitt ilyen üzenetet a Ballhausplatzra.⁵² A császárvárosban nem voltak érzéketlenek az orosz megkeresésre, és a galíciai autonómia mind ez ideig a tervezgetés szintjén maradt. A Hohenwart-kormány azonban nemcsak tervezett, lépett is. 1871 áprilisában a galíciai ügyek képviselőjére tárca nélküli miniszter kapott helyet a ciszlajtán kormányban, májusban pedig a birodalmi tanács elé került a galíciai autonómia tervezete. Az előterjesztésből, mint fentebb már említettük, nem lett törvény, de a két kezdeményezés együttesen eléggé árulkodott a kormány szándékairól. Nem lehetett előre látni, hogy a cseh államjog érvényesülés esetén a galíciai önállóság milyen méreteket ölt. A cári kormánynak, amely kinyilvánította ellenszenvét a cseh törekvésekkel szemben, jó oka volt arra, hogy a Hohenwart-kormánnyal szemben is bizalmatlansággal viseltessék.

A galíciai autonómia és annak a poseni lengyelekre gyakorolt nemkívánatos hatása a berlini politikai köröket is foglalkoztatta. Schweinitznek, amikor követi minőségben 1870 januárjában Bécsbe érkezett, első dolga volt, hogy Beustot is, Andrássyt is figyelmeztesse a lengyel törekvések támogatásából adódó veszélyekre.⁵³ Minden bizonnyal összefüggés volt a galíciai autonómiáról Berlinbe érkezett hírek és Bismarcknak a birodalmi gyűlés előtti éles lengyelelles megnyilatkozása között. A kancellár 1871. április 1-jén tartott beszédében visszautasította, hogy a lengyel képviselők bármely porosz terület lakosságának nevében beszéljenek, és a lengyel nép létét is tagadó orosz tézist variálva kijelentette, hogy a képviselők mögött nem áll egyéb, mint fikció és illúzió.⁵⁴ A kancellárnak a galíciai autonómiával kapcsolatos gondjaiba Julius Lang feljegyzései nyújtanak betekintést. A német külügyminisztérium sajtóirodájával kapcsolatban álló pozsonyi publicista⁵⁵ június első napjaiban Keudell miniszteri tanácsostól, Bismarck közeli munkatársától kapott tájékoztatást. Keudell elmondta, hogy a kancellárt az osztrák belpolitikai problémák közül leginkább a galíciai kérdés foglalkoztatja. Attól tart ugyanis, hogy az ottani fejlemények porosz területre is átgyűrűznek. Ha Galícia széleskörű autonómiát, netán Magyarországhoz hasonlítható különállást kap, a csehek sem fogják kevesebbel beérni. Ez utóbbi nem érdekli Németországot, de lengyelek nem lesznek elégedettek az elért eredményekkel, és Galícia a nemzeti agitáció veszedelmes tűzfészkévé válik. A kancellár mindezek mellett még attól is félt, hogy a lengyeleknek tett engedmények a Monarchia és Oroszország közötti kapcsolatok megromlását is magukkal vonják.⁵⁶

A Hohenwart-kísérlet németországi megítélésében egyébként továbbra is fennállott a kormány hivatalba lépése alkalmával mutatkozó ambivalencia. A nemzeti-liberális lapok változatlanul az ausztriai németek várható sanyarú sorsáról cikkeztek. A *Berliner Allgemeine Zeitung* egy csehországi német újságíró cikkét közölte, amelyben az állt, hogy Ausztria németjei rabszolgasorsra jutnak. A szerkesztőség azt a kommentárt fűzte a cikkhez, hogy az össznémet rokonszenvtől inspirálva a legnagyobb figyelmet fogja szentelni annak, hogy mi történik az ausztriai fajtestvérekkel. A konzervatív *Spenerische Zeitung* nem sokkal ezután azt írta, hogy az ausztriai németek ellenállása valamennyi németben élénk érdeklődést ébreszt, hiszen a Hohenwart-kormány olyan helyzetbe akarja juttatni őket, mint amilyenben a lengyelek tartják az ukránokat.⁵⁷ Hogy a német császár nem rokonszenvezik a Hohenwart-kormánnyal, az már az első napokban kiderült.⁵⁸ Gablenz tábornok, aki Ferenc József képviselőjében 1871 júniusában részt vett a berlini győzelmi ünnepségeken, azt tapasztalta, hogy az uralkodó az udvari körökben nem áll egyedül véleményével. A trónörökös is rosszallását fejezte ki a tábornok előtt a szláv irányzatú belpolitika miatt, és arra figyelmeztetett, hogy ha ez így megy tovább, Ausztria rövidesen kormányozhatatlanná válik.⁵⁹ A kancellárhoz közel álló német lapok nem osztották ezt a siralomházi hangulatot, sőt nemegyszer kifogásolták, hogy egyes újságok a szélsőséges vélemények szócsöveivé váltak. A Bismarck félhivatalosának tekintett *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* egyenesen megírta, hogy Ausztriában nincs másról szó, minthogy az osztrák-németek megtartják-e eddigi preponderanciájukat.⁶⁰ A német külügyminisztérium sajtóirodája által a félhivatalos lapok számára 1871 júniusában kiadott utasításban is az állt, hogy egyik ausztriai párt mellett sem kell állást foglalni, és egyiket sem kell publicisztikai támogatásban részesíteni. Az ausztriai német-nemzeti lapok kifejezetten kedvezőtlen minősítést kaptak; az utasítás szerint ezekre a jövőben nem kellett túl nagy figyelmet fordítani.⁶¹

A nyár folyamán alkalom adódott arra, hogy a német külpolitika irányítói előszóban is elmondják véleményüket az ausztriai belpolitikai fejleményekről. I. Vilmos felújította szokásos gasteini nyaralásait, amelyeket 1865-től politikai okokból szüneteltetett. A német császár augusztus 11-én érkezett Welsbe, ahol Ferenc József várta, és a két uralkodó vonaton együtt tette meg az utat Ischlig. I. Vilmos továbbutazott Gasteinbe, és már megérkezése napján fogadta a rá várakozó osztrák-magyar külügyminisztert. Időközben Bismarck is Gasteinbe érkezett, és háromhetes tartózkodása során többször is tárgyalt Beusttal. A közös külügyminiszter augusztus 16-án kezdeményezte, hogy Ferenc József újra találkozzék I. Vilmostal, amibe az osztrák-magyar uralkodó vonakodva bár, de beleegyezett. Úgyszintén abba, hogy az újabb találkozóra az osztrák és a magyar miniszterelnök is elkísérje. Az uralkodók és első miniszterek találkozására szeptember 6. és 8. között Salzburgban került sor.

Hogy a többrendbeli találkozásokon az ausztriai belpolitikai helyzetről mi hangzott el, arról számos forrás tájékoztat. A résztvevők közül volt aki rögtön feljegyzést készített vagy beszámolót írt, de volt olyan is, aki nem sokkal később részletesen elbeszélte, hogy akkor mit mondott. Az államférfiak közelében lévők akkor is, később is, feljegyezték egy-egy elejtett megjegyzést, és az összejöveteleken történekkkel a kortársak visszaemlékezései is foglalkoztak. Az információk bősége ellenére csak gondos forrásanalízissel lehet kideríteni, hogy mi is történt valójában. Homály és ellentmondás még így is marad bőségesen.

A dokumentumok közül leginkább szavahihetőnek az a feljegyzés tűnik, amely a német és az osztrák-magyar uralkodó közötti beszélgetésről I. Vilmos közlései alapján készült. Eszerint a Welsből Ischlbe történő utazás során Ferenc József szóba hozta a belpolitikai nehézségeket, de reményét fejezte ki, hogy azokat

sikerül leküzdenie. Mint mondta, bízik abban, hogy a csehekkel ki tud egyezni, és születésnapjáig, augusztus 18-ig nyilvánosságra lehet hozni azokat a közleményeket, amelyek remélhetőleg megbékítik Csehországot. Saját németjeiről az osztrák-magyar uralkodó azt mondta, hogy túlzott igényeikkel gondot okoznak neki. A feljegyzés szerint erre a témára később visszatérve I. Vilmos úgy nyilatkozott, hogy ha Ferenc Józsefnek sikerülne német alattvalói tényleges igényeit kielégítenie, akkor azok minden bizonnyal nem fordítanak tekintetüket Ausztriából Németország irányába. I. Vilmos hozzátette ehhez, hogy a keleti tartományokkal kapcsolatban ugyanezt mondta Oroszország császárának.⁶²

A német császár és kancellár tárgyalásairól, amelyet az osztrák-magyar közös külügyminiszterrel folytattak, ez utóbbi feljegyzései adnak tájékoztatást. Beust ugyanis a tárgyalásokról szóló beszámolóját augusztus 18-án, illetve augusztus 28-án „legalázatosabb felterjesztés” formájában az uralkodó tudomására hozta. A nyolcvanas években megjelent visszaemlékezéseiben aztán mindkét iratot nyomtatásban is megjelentette. A beszámolókkal kapcsolatban már van helye némi fenntartásnak. Beust ezekkel ugyanis elsősorban május 18-i külpolitikai programját akarta alátámasztani, és olyan benyomást igyekezett kelteni, hogy Németországban elvárják, hogy Ausztriában minden ennek a Monarchia és Németország közötti szoros együttműködést kilátásba helyező programnak az alárendeltségében történjék. A német császárral való beszélgetésről írt beszámolójában így I. Vilmos szájába adott egy félmondatot, amely a Salzburgban datált német feljegyzésben nem szerepelt, hogy tudniillik ha az osztrákok Németország felé fordulnak, ezzel neki nehézségeket okoznak.⁶³ Mi más lehetett ennek a csúsztatásnak az értelme, mint az, hogy a jelenlegi ausztriai belpolitikai fejlemények a két hatalom közötti harmonikus együttműködést veszélyeztetik. Hogy valóban csúsztatásról lehetett szó, az egy másik nehezen hihető állításból világlik ki. A Bismarckkal folytatott beszélgetésről készített beszámolóban az áll, hogy a német kancellár sajnálkozását fejezte ki az uralkodó kijelentése miatt, és biztosította Beustot, hogy felhívja a császár figyelmét az ilyen kijelentések célszerűtlen voltára.⁶⁴ A korabeli diplomáciában nem volt szokásos, hogy a miniszter az uralkodót egy idegen hatalom képviselője előtt helyreigazítsa. Az osztrák-magyar közös külügyminiszter beszámolójában más, kételkedésre okot adó állítások is előfordulnak. A német források nem támasztják alá azt a Bismarcknak tulajdonított kijelentést, hogy Ausztriában a németek felingerlése nagyobb nehézségeket fog okozni, mint a csehek mellőzése, de azt sem, hogy a német kancellár azért törekszik a Monarchiával való jó viszonyra, hogy ezáltal Oroszországgal szemben nagyobb mozgásszabadsághoz jusson.⁶⁵

A salzburgi találkozóról egy, a moszkvai külügyi levéltárból nemrég előkerült irat szolgál a legalaposabb információkkal. A berlini orosz követ, Oubril jelentéséről van szó, amelyben az orosz diplomata részletesen leírta mindazt, amit neki Bismarck az ottani megbeszélésekről mondott.⁶⁶ Az irat forrásértékéhez nem férhet kétség, figyelembe kell azonban venni, hogy Bismarck több mint egy hónap eltelte után nyilatkozott, és hogy mondanivalóját diplomáciai használatra szánta. Az előzményekhez tartozik, hogy Bismarck amikor megtudta, hogy Beust újabb császártalálkozót kezdeményez, és hogy az osztrák-magyar uralkodót Andrassy és Hohenwart is elkíséri Salzburgba, rögtön távirati utasítást küldött a külügyi hivatalba. A táviratban egyebek mellett az állt, hogy az osztrák belső ügyeket ő nem szándékozik szóba hozni, de ha osztrák részről ezt megteszik, akkor Galíciát jelöli meg homályos pont gyanánt. A találkozó célja egyébként német részről a Monarchiával való baráti viszony ápolása, anélkül, hogy az az Oroszországgal való kipróbált és szilárd kapcsolatok rovására menne. A táviratban foglaltakat a külügyi

hivatalnak meg kellett küldenie a pétervári német követségnek.⁶⁷ Az előzetes tájékoztatás megerősíti a feltevést, hogy Bismarck a Salzburgban történeteket úgy adta elő, hogy az Oroszországban ne keltsen rossz benyomást.

A német kancellár az Oubrilnak elmondottak szerint az osztrák belső ügyekben valóban nem kezdeményezett, de minthogy, amint kifejezte magát, tárgyalópartnerei megtisztelték azzal, hogy ezen a területen szakértőnek tekintették, kifejtette véleményét. Az osztrák-németek helyzetét a beszámoló szerint Bismarck semmilyen vonatkozásban nem érintette, és ezt a szót még a száján sem ejtette ki, és Schäffle állításával szemben arról sem beszélt, hogy a fekete internacionálé (vagyis az ultramontán mozgalom) veszedelmesebb lenne, mint a vörös.⁶⁸ A Hohenwart-kísérletre annyit mondott, hogy nem hiszi, hogy sikerrel jár, mert az amúgy is nehézkes alkotmányt nem lehet négy másik, még inkább nehézkessel helyettesíteni. Egy négyfogatú kocsis akkor is halad, ha egyik ló nem akar húzni, de ha a lovakat külön-külön fogják be, a kocsis állva marad. A hasonlatot az osztrák viszonyokra alkalmazva kijelentette, hogy egy olyan országban, mint Ausztria, a nemzetek már attól is felébrednek, ha valamely országrész autonómiában részesül. Csupán Magyarország a kivétel, ahol az alkotmányos rendszer gyökereket eresztett, de a Monarchia többi részében töretlen az uralkodói autoritás. Az lenne a legjobb tehát, adta vissza Oubril előtt saját szavait, ha a ciszlajtán országokat központi, de gyenge alkotmánnyal kormányoznák. Ellenkező esetben a különböző nemzetek körében csak tovább erősödnek a partikuláris törekvések.

Mindez így bizonyos tekintetben logikusan hangzott, csak ott mutatkozik ellentmondás, hogy hasonló helyzetelemzésből másfél évvel korábban éppen ellentétes következtetést vont le. A német kancellár akkor azt mondta a berlini osztrák-magyar követnek, hogy nem hiszi, hogy Ausztria alkotmányos keretek között másképp, mint föderatív alapon megállhatna,⁶⁹ és később 1871 februárjában sem tartotta kizártnak a föderatív megoldást.⁷⁰ Az ellentmondást elég nehéz feloldani. Lehet, hogy Oubril nem értette pontosan, mint mondott a kancellár - alkotmányosság, uralkodói autoritás és partikularizmus nincs egészen helyén nála a szövegben -, az is lehet, hogy Bismarck valóban revideálta korábbi véleményét, de az sem kizárt, hogy azért mondott Oubrilnak ilyeneket, mert tudta, hogy az oroszok azt szívesen hallgatják. Orosz diplomáciai körökben ekkoriban egyre erősebben mutatkozott az ausztriai föderalizmus kárhóztatása, és erről minden bizonnyal Bismarcknak is tudomása volt. Thile külügyi államtitkár kijelentése néhány nappal a salzburgi találkozó után ezt látszik alátámasztani. A német politikus a galíciai fejleményekre utalva azt mondta Oubril helyettesének, hogy Németország most alapjában véve jó viszonyban van Ausztriával, de ez az ország javíthatatlan.⁷¹

A kancellár a továbbiakban elmondta Oubrilnak, hogy két különösen nagy veszélyre hívta fel az osztrák-magyar miniszterek figyelmét. Az egyik a Galíciával kapcsolatos eljárás, amely a dolog természeténél fogva kiválthatja azoknak a hatalmaknak a nyugtalanságát, amelyek ugyancsak birtokolnak lengyel tartományokat. Ezek a hatalmak nem lehetnek nyugodtak és közömbösek azzal kapcsolatosan, ami Galíciában történik. Bismarck a galíciai kérdésről beszélve még Andrassy találó hasonlatát említette a túlterhelt magyar hajóról. Úgy adta elő, hogy erről most hallott először, pedig Andrassy metaforájáról már Schweinitz jelentéséből is értesülhetett.⁷² Hogy milyen megfontolásból hozta ezt szóba, nem derül ki, mindenesetre amit Galiciáról mondott, teljesen egybevágott korábbi megnyilatkozásaival. A Bismarck által az osztrák-magyar minisztereknek jelzett másik veszéllyel kapcsolatosan aligha lehet ezt állítani. Arról a veszélyről volt szó, amely a csehek autonómia-törekvéseiből fakadt. A kancellár szerint Csehország azért

törekszik autonómiára, hogy - mivel Oroszország messze van, és Morvaország, valamint Galícia is a két ország közé ékelődik-, előbb-utóbb az új német birodalom részévé válják. Palacký és Rieger nézeteit ismerve teljes képtelenségnek tűnik ez az állítás, de abszurditásával együtt is mutatja, hogy Bismarck gondolatvilágában milyen központi helyet foglalt el a birodalom gyarapodásától való, külpolitikai töről fakadó félelem.

A német kancellár még egyszer visszatért a Hohenwart-kísérletre, és kijelentette, hogy az osztrák miniszterelnök nézeteit és szándékait nem ítéli el, azok teljesen közömbösek számára. A kísérlet talán sikerülni fog, ő mindenesetre kételkedik benne. Megismételte, hogy a ciszlajtán országok számára a legjobb megoldásnak a központi, de gyenge alkotmányt tartaná, amely biztosítaná az uralkodó pozícióját. Nyomatékkal kijelentette viszont, hogy mindez Ferenc József-re és kormányára tartozik, és hogy Németország semmilyen módon nem kíván beavatkozni a Monarchia belügyeibe. Végezetül még elmondta Oubrilnak, hogy Salzburgban természetesen Oroszország is szóba jött. Ezzel kapcsolatosan biztosította Beustot, hogy az Oroszországhoz való közeledésnél számíthat Németország jószolgálatára, de azt is közölte vele, hogy a német-orosz viszony bensőséges voltát mindenek fölött állónak tekinti.

Az ausztriai belpolitikai fejlemények német megítélésénél az Oubril-jelentés kétségkívül autentikus forrásnak számít, teljességre azonban, a dolog természeténél fogva, nem tarthat igényt. A német kancellár, minthogy Salzburgban sem nyilatkozott arról, hogyan vélekedik az ausztriai német jajkiáltásokról, az orosz követnek sem beszélt a Hohenwart-kísérlet nemzeti vonatkozásairól. Pedig volt véleménye, és hogy mi volt az, részletesen leírta abban az utasításban, amelyet a gasteini és salzburgi találkozó közötti időszakban a félhivatalos német sajtó orientálása céljából készített. Az utasításban az áll, hogy noha kívülről nézve az ausztriai események nemzeti jellege tűnik elsődlegesnek, valójában itt a konzervatív és liberális erők küzdelméről van szó, amihez viszonyítva a németszláv szembenállás csak másodlagos jelentőséggel bír. Mint írta, ezt az a példa is érzékelteti, hogy a német nagybirtokosok a szlávok oldalán állnak, de nem azért, mert a szlávok barátai, hanem mert antiliberálisok. Ugyanez vonatkozik néhány kiemelkedő főnemesi személyiségre, akik egy szót sem tudnak cseh nyelven. Ezek a körök mindenekelőtt konzervatívok, és csak annyiban csehek, amennyiben ez a nemzet megfelelő eszköz az arisztokrácia és az egyház törekvéseinek érvényesítéséhez. A szlávok általában nagyobb vonzódást mutatnak a konzervatív-klerikális eszmék iránt, mint a németek, és ezáltal nyer az ausztriai politikai küzdelem nemzeti színezetét.⁷³

Az ausztriai konzervatív-klerikális erők az éppen induló németországi Kulturkampf közepette természetesen nem voltak Bismarcknak rokonszenvesek. Más országok belpolitikai alakulásával szemben azonban a kancellár mindig rugalmasnak mutatkozott, és a külpolitikát nem doktriner szempontok szerint alakította. Miután az ausztriai belpolitikai küzdelmeknek nemzeti jelleget sem tulajdonított, semmi sem szólt amellett, hogy bármelyik félnek pártját fogja. Németország, jóllehet voltak fenntartásai, alapjában véve pártatlan külső szemlélő maradt, és erőltetés nélkül nem lehetett úgy beállítani, amint ezt Beust tette mindkét felterjesztésében, hogy a bismarcki politika Hohenwart-kísérlet ellenzőinek oldalán áll.

*

Az osztrák miniszterelnök, magyar kollegájától eltérően, csak vonakodva tett eleget az uralkodói felkérésnek, hogy Salzburgba utazzék, de aztán nem vitt rossz

emlékeket magával a találkozóról. Tapasztalhatta ugyan, hogy Bismarck eléggé szkeptikus az ausztriai belpolitikai kísérlet kilátásait illetően, de azt is megtudhatta, hogy a német kancellár szigorúan a be nem avatkozás elvét vallja. Ennél is fontosabb volt számára, hogy a találkozó alkalmával a magyar beleegyezésről értesülhetett. Andrassy, miután Hohenwart felolvasta előtte a cseh kiegyezés tervezetét, a közösen formába öntött alapcikkelyeket, csupán két bekezdés megfogalmazása ellen emelt kifogást, azok megváltoztatása esetén azonban a tervezet egészét elfogadhatónak találta. Mint mondta, - akkor a kiegyezéssel szemben magyar részről nem támasztanak nehézségeket.⁷⁴ Az osztrák miniszterelnök elégedettségét csak fokozta, hogy Salzburgban kapott hírt arról, hogy a morvaországi tartománygyűlési választások kiegyezéspárti többséget eredményeztek.

Ferenc József Welsből Ischlbe utazván még azt mondta I. Vilmosnak, hogy születésnapjára, augusztus 18-ra szeretné nyilvánosságra hozni a csehek megbékítésére szánt dokumentumokat. A tervezett menetrendet nem sikerült teljesen betartani, de csak alig valamivel több, mint háromhetes késés történt. A miniszterelnök szeptember 12-én a cseh tartománygyűléshez intézett uralkodói leirat formájában a közvélemény tudomására hozta a kormány kiegyezési szándékát. A leiratban az uralkodó késznek nyilatkozott arra, hogy elismerje a cseh királyság jogait, és arra is, hogy az elismerést királyi esküvel megújítsa. A kormány az uralkodói leirathoz törvénytervezetet csatolt, amely tervezet a német és a cseh nyelv használatát a teljes egyenjogúság alapján szabályozta, egészen addig a fokig, hogy a csehországi hivatalokban történő alkalmazást mindkét nyelv ismeretéhez kötötte.

A csehországi tartománygyűlés október 7-én fogadta el az uralkodói reskriptumra adandó válaszfeliratot, amelyben emelkedett hangnemben kifejezte készségét, hogy az ország jogigényét összhangba hozza a birodalom hatalmi helyzetének követelményeivel és más királyságok és országok jogos igényeivel. A felirathoz csatolt alapcikkelyek azonban csak mérsékelten tettek eleget ennek a követelménynek, és miközben a cseh jogigényeket sarkítottan kifejezésre juttatták, a ciszlajtán kormány és a cseh vezetők közötti megállapodást is sok tekintetben figyelmen kívül hagyták. Kompromisszumkészség még leginkább a Magyarországgal szembeni viszonylatban mutatkozott. A csehországi tartománygyűlés késznek nyilatkozott arra, hogy a kiegyezés érvényességét elismerje és hogy ahhoz utólag hozzájáruljon, vagyis hogy tudomásul vegye a külügy, a hadügy és a kettőre vonatkozó pénzügy közösségét. Azt is elismerte, hogy a közös ügyekbeni törvényhozást a delegációk gyakorolják. A delegációk kiküldésével kapcsolatosan azonban már változtatást eszközölt: a jogot, amelyet eddig a birodalmi tanács mondott magáénak, a jövőben a királyságok és országok tartománygyűléseire ruházta. Már ez a változtatás is mutatta, hogy a csehországi tartománygyűlés nem respektálja a ciszlajtán állami életet szabályozó 1867-es decemberi alkotmányt. Ez utóbbi szerint a ciszlajtán törvényhozás legfőbb intézménye a birodalmi tanács volt, a végrehajtó hatalmat pedig a birodalmi tanácsnak felelős ciszlajtán kormány gyakorolta. A tartománygyűlések csak nagyon korlátozott legiszlatív jogkörrel bírtak, tartományi kormány, mint olyan, nem létezett. Az alapcikkelyek értelmében a törvényhozói jogosítványok jelentős részben a tartománygyűlések hatáskörébe kerültek, a végrehajtó hatalom pedig nagyrészt a tizenhét tartományi kormány kezébe ment át. A csehországi tartománygyűlés a törvényhozói jogosítványok begyűjtése körüli nagy igyekezetében mindamelllett szembesült azzal a problémával, hogy vannak olyan ügyek, amelyeket a tizenhét tartománygyűlés külön-külön mégsem intézhet. A magyar kiegyezési törvény pragmatikus közös ügyeknek, másképp közös egyetértéssel intézendő ügyeknek nevezte ezeket. És ha voltak ilyenek, mint ahogy

voltak, így például az iparral, a kereskedelemmel, a pénzforgalommal, a közlekedéssel és véderővel kapcsolatos törvényhozás, akkor az ügyintézés intézményes kereteit sem lehetett nélkülözni. Az alapcikkelyek szerint a közös egyetértéssel intézendő ügyek törvényhozásának a tartománygyűlések küldötteiből álló delegátuskongresszus lett a fóruma (az elnevezés nem sok terminológiai fantáziára vall), a méltóság és az uralkodói kinevezés alapján létrehozandó szenátusnak pedig egyebek mellett az lett a feladata, hogy a tartománygyűlések és a delegátusok kongresszusa közötti esetleges vitákat eldöntse. A csehországi tartománygyűlés ahhoz is hozzájárult, hogy a közös egyetértéssel intézendő ügyek kezelésére kormány alakuljon, amelynek a reszortminiszterek és az udvari kancellárok a tagjai. A dokumentum azzal zárult, hogy az alapcikkelyeken csak a csehországi tartománygyűlés hozzájárulásával eszközölhető változtatás.⁷⁵

A történeti irodalomban közkeletű az az állítás, hogy az alapcikkelyek a dualizmus helyett a trializmus létrejöttét helyezték kilátásba. Wertheimer Ede a század elején megjelent Andrassy-életrajzában osztrák-magyar-cseh monarchiáról beszél,⁷⁶ Kolossa Tibor a legújabb magyar történeti összefoglalásban ugyancsak az alapcikkelyek trialista jellegét hangsúlyozza,⁷⁷ és Thomas Kletečka is azt az álláspontot képviseli a Hohenwart-kísérletről készített disszertációjában, hogy az alapcikkelyek révén a Cseh Királyság olyan állást nyert volna a Monarchián belül, mint amilyennel Magyarország rendelkezett.⁷⁸ Az alapcikkelyekben foglaltakat szem előtt tartva azt kell mondani, hogy ez a minősítés nem állja meg a helyét. Magyarország a kiegyezéssel tudomásul vette a hadügy, a külügy és a kettőre vonatkozó pénzügy közösségét, de egyébként teljességgel megőrizte szuverenitását. A magyar törvényhozás és a magyar kormány teljes illetékességgel bírt az úgynevezett közös egyetértéssel intézendő ügyekben, és áttétel közbeiktatása nélkül érintkezett a megfelelő ciszlajtán intézményekkel. Az uralkodó jogosítványa alkotmányos korlátok közé szorult: a törvények szentesítésének joga formalitás volt, kormányalakítási megbízást pedig a parlamenti választásokon legtöbb mandátumot nyert párt vezetőjének kellett adnia. A Cseh Királyság az alaptörvények értelmében nem jutott volna hozzá a Magyarország által birtokolt jogosítványok mindegyikéhez. A cseh tartománygyűlés, miközben elismerte a közös ügyeket, abba is beleegyezett, hogy a közös egyetértéssel intézendő ügyek kezelésére központi parlament és központi kormány alakuljon. A delegátuskongresszusnak és a reszortminiszterekből és udvari kancellárokból álló kormánynak igaz, kisebb hatáskört szánt, mint amivel a birodalmi tanács és a ciszlajtán kormány rendelkezett, de ez így is Csehország szuverenitásának a magyarországinál jóval nagyobb megrövidítését jelentette. A többi tizenhat királyságra és országra ugyanez vonatkozott. Mindehhez még az is hozzájött, hogy az alapcikkelyek érintetlenül hagyták az uralkodónak a kormánnyal kapcsolatos kinevezési jogosultságát, vagyis elismerték az uralkodónak a törvényhozás fölötti hatalmát. Mindezek alapján azt kell mondani, hogy ha a ciszlajtán közjogi berendezkedés eddig föderalizmussal színezett centralizmus volt, akkor most az alapcikkelyek egy erős centralista korlátok közé szorított föderatív struktúra létrehozását helyezték kilátásba.

Az uralkodói reszkriptum, majd a cseh tartománygyűlés felirata, és az alapcikkelyekben foglalt, a közjogi struktúra átalakítására irányuló tervezete, amint várható volt, nagy politikai vihart kavart. Az osztrákok a decemberi alkotmányt, a magyarok a hatvanhetes kiegyezést látták veszélyeztetettnek, és az előbbieket, a birtokon belül lévő nemzetek mindenkori magatartását követve, a Hohenwart-féle nyelvtörvénnyel is mereven szembe helyezkedtek. A feszültség miniszteriális szintre is átgyűrűzött, és október közepére kormányzati válság keletkezett. Beust, az egyetem új

rektorának beiktatása alkalmával, október 9-én nyilvánosan elhatárolódott a Hohenwart-kormánytól,⁷⁹ erre a ciszlajtán miniszterelnök választás elé állította az uralkodót,⁸⁰ a közös külügyminiszter pedig október 13-án készített felségelőterjesztésével éles támadást indított a kiegyezési kísérlet ellen.⁸¹ Az uralkodó, aki megszakította az udvari vadászatot és visszaérkezett Bécsbe, további bizalmáról biztosította Hohenwartot, de a frontok egyre inkább a ciszlajtán miniszterelnök ellen rajzolódtak ki. Beust október 16-án közös minisztertanácsot tartott, amelyen megnyerte Kuhn közös hadügyminiszter és Lónyai közös pénzügyminiszter támogatását.⁸² Ugyanaznap az uralkodó hívására Bécsbe érkezett Andrassy, aki Salzburgban tett beleegyező nyilatkozatát már szeptember 12-én azzal a machiavellisztikus formulával oldotta fel, hogy az a körülmény, hogy csupán az alapcikkelyek két bekezdése ellen emelt kifogást, nem azt jelenti, hogy az egészel egyetért.⁸³ Az uralkodó többször meghallgatta Beustot, Hohenwartot és Andrassyt, akik egymással is tárgyaltak, majd október 20-ra összehívta a kibővített ciszlajtán minisztertanácsot. A minisztertanácsnak formálisan az volt a feladata, hogy nyilatkozzék abban a kérdésben, hogy a Hohenwart, avagy a Beust által készített uralkodói válaszleiratot küldjék meg a csehországi tartománygyűlésnek, de a tanácskozás egyúttal alkalmat adott a vélemények nyílt színi konfrontálására.⁸⁴

A katonai és pénzügyi természetű érvek mellett - Kuhn közös hadügyminiszter úgy nyilatkozott az október 16-i közös minisztertanácscon, hogy a cseh javaslatok következményeként a hadsereg eddigi egységes köteléké minden bizonnyal meglazul,⁸⁵ Holzgetan ciszlajtán pénzügyminiszter pedig az október 20-i minisztertanácscon egyenlőségi jelet tett az alapcikkelyek és az államcsőd közé⁸⁶ - a csehekkel való kiegyezés ellenzői az argumentumok három típusát vonultatták fel.

Mindenekelőtt közjogi természetű fenntartásokat. A leglényegesebb ebben a tekintetben az volt, hogy ha a cseh tartománygyűlés utólag hozzájárul az 1867-es osztrák-magyar kiegyezéshez, ezzel jogot formál önmagának arra, hogy az akkori megállapodáson változtatásokat eszközöljön, holott semmiféle illetékességgel nem rendelkezik. Beust azt írta október 13-i felterjesztésében, hogy az utólagos elismerésből az a kényszerű következtetés adódik, hogy a hatvanhetes kiegyezéshez kapcsolódó valamennyi törvény érvényét veszti,⁸⁷ és Andrassy, a feltételezett cseh jogigényt visszautasítandó, szintén úgy nyilatkozott az október 20-i minisztertanácscon, hogy a mértékadó alaptörvények csak kétoldalú egyetértéssel változtathatók meg. Közjogi kifogás tárgya volt még a delegáció kiküldésének új módja, az uralkodó tervezett megszüntetése, a paritás és a kvóta megváltoztatása, valamint a vám- és kereskedelmi szövetség határidőre történő elismerése. Lónyai közös pénzügyminiszter mindezeket felsorolva végül arra a következtetésre jutott, hogy aligha lehet azt állítani, hogy Csehország a kiegyezési törvényt elfogadta.⁸⁸

Az alapcikkelyek ellen felvonultatott érvek második csoportja belpolitikai természetű volt, és annak főként a Monarchia nemzeteire háramló hatását érintette. Az argumentumok között még viszonylag mérsékeltnek számított az a prognózis, hogy az osztrák-németek a tartománygyűlések és a birodalmi tanács bojkottjával válaszolnak, és ennek következtében megbénul a törvényhozás gépezete. Ezt hangsúlyozta Beust október 13-i felségelőterjesztésében,⁸⁹ és ugyanezt mondta Andrassyval együtt Wenckheim, az uralkodó személye körüli miniszter az október 20-i minisztertanácscon⁹⁰. Ennél nyomatékosabb volt az a jóslat, hogy az osztráknémeteknek a Monarchiához fűződő viszonyában gyökeres változás fog bekövetkezni. Beust az október 13-i felségelőterjesztésben arra hívta fel az uralkodó figyelmét, hogy a csehekkel való kiegyezés következtében a Verfassungspartei riasztó gyorsasággal német-nemzeti párttá alakul majd át.⁹¹ Andrassy az október 20-i

minisztertanácson lakonikusan csak a faji küzdelem lehetőségére utalt,⁹² de az uralkodóval való négyszemközti beszélgetés során ő még ijesztőbb képet festett. Mint mondotta, az osztrák-németek majd a német demokrácia irányába fordulnak, és azzal a céllal, hogy a német nemzet egészét egyesítsék, kiragadják Bismarck kezéből a német nemzeti lobogót.⁹³ Kuhn közös hadügyminiszter mindezt, ha lehet, még tovább fokozta. Az október 20-i minisztertanácsot megelőző eszmecserén azt mondta, hogy ha az alapcikkelyeket elfogadják, Magyarországon a legrövidebb időn belül szláv-román felkelés robban ki, és ez a magyarok végét jelenti.⁹⁴

A cseh kiegyezés ellen végül nyomatékos külpolitikai érvek is latba estek. Ezeket, pozíciójából adódóan, kizárólag Beust fogalmazta meg. Október 13-i emlékiratában a Monarchia külkapcsolatai tekintetében borúlátó prognózist adott. Úgy vélte, hogy az alapcikkelyek elfogadása mind a Németországhoz, mind az Oroszországhoz fűződő viszonyt hátrányosan befolyásolja, és a Monarchia nemzetközi állására egészében véve kedvezőtlen befolyást gyakorolt. Mint írta, az osztrák-németek jankiáltásai nem maradnak majd visszhang nélkül, és a porosz kormány a legjobb akarattal sem maradhat tartósan közömbös. Oroszország a cseh kiegyezés várható galíciai következményei miatt lesz nyugtalan. Mindez a konfliktusok kiszámíthatatlan sorozatára vezet majd az orosz kormánnyal, emellett újra megerősödik a német-orosz együttműködés, amelyben pedig az utóbbi hónapokban a lazulás jelei mutatkoztak. A szilárd német-orosz-olasz kooperációval szemben, amit az ausztriai belpolitikai változások minden bizonnyal kiváltanak, a magára maradt Monarchiának végül nem lesz kire támaszkodnia.⁹⁵ Az október 20-i minisztertanácson is egyedül Beust érintett külpolitikai vonatkozásokat. Riegernek a cislajtán kormány egyik tagjától szerzett információja, amit aztán Novikov Pétervárra továbbított, hogy Andrassy kirohant volna Oroszország ellen,⁹⁶ minden alapot nélkülöz. A jegyzőkönyv szerint a magyar miniszterelnök egy szót sem ejtett a külpolitikáról. A közös külügyminiszter itt a várható orosz, illetve német reagálásról a felségfelterjesztésben leírtakat kiegészítette azzal, hogy a csehek Oroszország részéről nem számíthatnak materiális támogatásra, Németország viszont nem nézi majd nyugodtan az osztrák-németek passzív rezisztenciáját. Beust arra is rámutatott, hogy a cseh udvari kancellár jelenléte a cislajtán kormányban, valamint a cseh tartománygyűlés várható külpolitikai befolyása nemkívánatos következményekkel jár, és a május 18-i, az uralkodó által jóváhagyott és a delegációk által megerősített külpolitikai rendszer tarthatatlanná válik.⁹⁷

Az október 20-i minisztertanács jegyzőkönyvét olvasva olyan benyomás keletkezhet, hogy a tanácskozás a cseh kiegyezés ellenzőinek eszmecseréje volt. A protokollum négyötöd részben ugyanis az utóbbiak felszólalását rögzíti. Valójában a kiegyezés hívei voltak többségben - az úgynevezett közös kormány három tagjával és a magyar kormány két miniszterével a cislajtán kormány hét tagja ült szemben-, de az előbbi öt összehasonlíthatatlanul többet beszélt, mint az utóbbi hét. Habietinek igazságügyi- és Jireček oktatásügyi miniszter a hatóság tanácskozásán meg sem szólalt, Scholl honvédelmi miniszter jelentéktelen részletkérdésben hallatta a hangját, Holzgetan pénzügyminiszter pedig, amint fentebb már említettük, saját kormánya ellen beszélt. A meggyőző erő mindamellett kompenzálhatta volna a szűkszávat, erről azonban szó sem volt. Schäffle, akit a cseh kiegyezés szellemi atyjának tartottak, arra korlátozódott, hogy az urak háza megszüntetése mellett érveljen, Hohenwart miniszterelnök pedig csak néhány kritikai észrevételre reagált, a megjegyzések többségére egyszerűen nem volt válasza. Még legjobb debatternek Grocholski, a galíciai ügyek tárcanélküli minisztere bizonyult, az ő politikai súlya azonban nem ért fel a cislajtán miniszterelnökéhez.

Az argumentáció gyengesége mindjárt a közjogi vonatkozások tárgyalásánál megmutatkozott, pedig a cseh kiegyezés hívei viszonylag még ezekre a kérdésekre fordítottak a legnagyobb figyelmet. Hohenwart a leglényegesebb ellenvetést, hogy az osztrák-magyar kiegyezésnek a cseh tartománygyűlés általi utólagos elismerése jogszerűtlen, válasz nélkül hagyta. Csupán annak megállapítására korlátozódott, hogy az alapcikkelyek a kiegyezési törvény valamennyi paragrafusát elismerik, és hogy a munkálatok csak a ciszlajtán országrész törvényeinek esetleges módosítását tartalmazzák, hogy aztán hosszasan védelmébe vegye a delegációk tartománygyűlések általi kiküldését. Grocholski sokkal hatásosabban érvelt, amikor méltánylandónak mondta, hogy a csehek feladták az 1867-es szűkebb birodalmi tanács illetékességét tagadó álláspontjukat, és hogy a birodalmi tanácsot ténylegesen, a magyar kiegyezést pedig kifejezetten elismerték. A továbbiakban azonban a politikai célszerűség szempontjaival argumentált, és beismerte, hogy a cseh tartománygyűlés túllépte hatáskörét azzal, hogy a birodalmi tanács illetékességi körébe tartozó jogokat igényelt magának.⁹⁸ Kár volt ilyen könnyen kapitulálnia, mert Beust és Andrassy érvelése mindkét lábára sántított. A hatvanhetes kiegyezés ugyanis nem a magyar országgyűlés és a birodalmi tanács közötti megállapodás volt, hanem a magyar törvényhozás és az uralkodó közötti egyezség, amit aztán a birodalmi tanács változtatás nélkül törvényre emelt. A precedensből teljesen jogszerűen következhetett volna, hogy az 1867. évi XII. törvénycikket a cseh tartománygyűlés is változtatás nélkül becikkelyezi.

A cseh kiegyezés ellenzői azért sáncolták magukat a közjog védőállásai mögé, hogy ezáltal is védelmezzék a birtokon belüli nemzetek pozícióit. A közjogi sáncon lehetett volna rést ütni, de a belpolitikai argumentumokkal szemben is bőven adódhattak volna ellenérvék. Hohenwart ezért aligha járt el helyesen, amikor kétségbe vonta, hogy a fajok küzdelméről lenne szó. Azt állította, hogy a szembenállás pártpolitikai jellegű, és véleményét azzal támasztotta alá, hogy két kifejezetten német tartomány, Tirol és Felső-Ausztria, a kiegyezési törekvések oldalán áll.⁹⁹ Ilyen közelítésben aztán nem jöhetett szóba az az argumentum, amellyel eredetileg az egész cseh kiegyezési kísérletet indokolták, hogy tudniillik a megváltozott nemzetközi feltételek közepette elkerülhetetlen a soknemzetiségű birodalom nemzeti bázisának kiszélesítése. Az osztrák-németek várható magatartásával, a cseh kiegyezés ellenzőinek legsúlyosabb argumentumával kapcsolatosan eddig nem adódtak tapasztalatok. Annyit lehetett tudni, hogy az osztrák-németek tudomásul vették a birodalom dualista jellegű átalakulását,¹⁰⁰ és hajlottak arra, hogy egyes ciszlajtán országokban, így Galíciában és Bukovinában, elismerjék a helyi autonómiákat. Ahol viszont jelentős német népesség élt, mint Csehországban és Krajnában, ott hallani sem akartak a különállásról és valamiféle nemzeti egyenjogúságról. Hogy a cseh kiegyezésre valóban a birodalmi tanácstól való távolmaradással válaszoltak volna, azt 1871. októberében senki sem tudhatta. A nyolcvanas évek elején, amikor ellenzékbe szorultak, és Taaffe a szláv vasgyűrével kormányzott, mindenesetre nem tették ezt.¹⁰¹ A cseh kiegyezés hívei az 1871 októberi tanácskozás alkalmával alighanem súlyos hibát követtek el, hogy legalábbis nem kérdőjelezték meg ezt a biztosra mondott eshetőséget.

A közös külügyminiszter külpolitikai argumentumai, amelyeket a cseh kiegyezéssel szembeszegezett, a különböző tanácskozásokon nem váltottak ki ellenvetéseket. Csupán Lónyai közös pénzügyminiszter jegyezte meg a három közös miniszter október 16-i értekezletén, hogy nem hiszi, hogy a cseh udvari kancellár jelenléte a ciszlajtán kormányban bármilyen módon befolyásolhatná a Monarchia külpolitikáját.¹⁰² Az eddigi tapasztalatok szerint neki volt igaza: 1867 óta maga a ciszlajtán kormány sem szólt bele érdemben a külpolitika alakításába. Hogy

Andrássy, mint magyar miniszterelnök, oly nagy mértékben érdeklődött a külpolitika iránt, az nagyrészt személyes ambíciókból fakadt. Az őt követő magyar miniszterelnökök egészen Tisza Istvánig inkább passzivitásukkal tűntek ki. Lónyai azt is megemlíthette volna, hogy abból sem adódott volna semmi probléma, ha a cseh tartománygyűlés külpolitikai kérdésekben véleményt nyilvánít. Nemcsak azért, mert a csehek, amint az később, a Taaffe-kormány idején kiderült, készek voltak arra, hogy azonosuljanak a birodalmi érdekekkel,¹⁰³ hanem főként azért, mert a külpolitika a Monarchiában 1867 után is királyi foglalkozás maradt. A Monarchia nemzeti intenzív módon törekedtek arra, hogy elgondolásaikat kormány szinten érvényesítsék, de a külpolitikának egyikőjük sem tudott nemzeti karaktert adni. Kormányon és ellenzéken lévők egyaránt csupán annyit tudtak elérni, hogy a külpolitika ne ütközzék kirívóan a nemzeti elvárásokkal, de a külpolitika irányának megszabása az uralkodóra és külügyminiszterére tartozott.¹⁰⁴ Feltehető, hogy ez akkor sem lett volna másképp, ha a Hohenwart-kísérlet céljához érkezik. Beustnak a német reagálással kapcsolatos érvelése - hogy tudniillik a porosz kormány nem marad közömbös az osztrák-német jankijáltásokkal szemben-, a jelenre nézve, amint fentebb már utaltunk rá, nem állta meg a helyét, és a jövőre nézve sem igazolódott. Bismarck akkor sem fogta pártját az osztrák-németeknek, amikor azok a szláv vasgyűrű szorítása miatt nyolcvanas években szünet nélkül panaszkodtak Berlinben.¹⁰⁵ Igazából Beust Galíciával kapcsolatos érvelése látszott leginkább megalapozottnak: az orosz kormány valóban nyugtalanodott a cseh kiegyezés várható negatív következményei miatt. Az argumentációt azonban hitelteleníti, hogy később, amikor a galíciai lengyelek a cseh kiegyezés elmaradása ellenére kedvezményekben részesültek,¹⁰⁶ az orosz tiltakozással már senki sem törődött. Azt kell gondolni, hogy Galícia és annak orosz vonatkozása 1871 őszén ürügy volt csupán a cseh kiegyezés elgáncsolásához.

A cseh kiegyezés ügyében az október 20-i kibővített ciszlajtán minisztertanács a korona tanácsadó testülete volt csupán, a döntés az 1867-es decemberi alkotmány szerint kizárólag az uralkodóra tartozott. Ferenc József meg is mondta a tanácskozáson, hogy a végleges döntést a maga számára tartja fenn. Hogy ilyen szempontok befolyásolták a legfelsőbb elhatározást, arról a kortársak körében és később a történeti irodalomban sokféle szóbeszéd kapott szárnyra, teljesen biztosat azonban még ma sem lehet tudni. Hogy szíve és neveltetése szerint szlávellenes lett volna az uralkodó, amint Strossmayer, a horvát nemzeti párt vezetője vélte még 1870 őszén,¹⁰⁷ és ez adott volna indokot a döntéshez, aligha állja meg a helyét. Ferenc József számára a nemzet, mint politikai kategória, amennyiben egyáltalán létezett, híján volt bármiféle preferenciának. Az a történetírásban elterjedt hiedelem, hogy a horvát határőrvidéken kirobbant, egyébként jelentéktelen felkelés ejtette gondolkodóba,¹⁰⁸ minden bizonyítékot nélkülöz. A rejtély megfejtéséhez - mert hiszen az uralkodó soha senkinek nem beszélt arról, hogy miért döntött úgy, ahogy döntött-, talán akkor kerülünk közelebb, ha október 20-i szűkszavú megnyilatkozását értelmezzük.

A megnyilatkozás arra vall, hogy az uralkodó úgy érezte, hogy politikai dilemma elé került. Egyrészt nem hagyhatta figyelmen kívül a csehek megegyezési készségét. Bár Lónyai azt mondta, hogy túlzás azt állítani, hogy a csehek az osztrák-magyar kiegyezést elfogadták, ő inkább Hohenwart és Grocholski véleményét látszott osztani, mondván, hogy a cseh tartománygyűlés a magyar kiegyezéssel és a Monarchia meglévő jogrendjével kapcsolatosan pozitív értelemben foglalt állást, és ezt az elismerést nem lehet szárazon visszautasítani. Másrészt azzal kellett számolnia, hogy a csehek megbékítése az osztrák-németek elidegenítését vonja magával. Akik e kérdésben nyilatkoztak, valamennyien ezt mondták neki, és ellenvélemény nem

hangzott el. Ezért nevezte korrektnek azt az álláspontot, hogy mindent el kell kerülni, ami az osztrák-németeknek törvényes alapot nyújthatna a birodalmi tanácstól való távolmaradásra. A politikai dilemma az uralkodó értékrendje szerint súlyos közjogi problémával párosult. A cseh kiegyezés ellenfelei valamennyien azt mondták, hogy a cseh tartománygyűlés utólagos hozzájárulása a magyar kiegyezéshez jogszerűtlen, és ezt még a ciszlajtán kormány egyik tagja is elismerte. Az uralkodó a politikai összefüggéseket taglalva jóllehet azt mondta, hogy az illetékesség kérdését figyelmen kívül lehet hagyni, de nyilván visszariasztólag hatott rá a törvénytörés lehetősége.

A politikai dilemmák feloldásnak klasszikus módja a kompromisszumkeresés. Az uralkodó is ezzel a módszerrel próbálkozott. Már az október 20-i minisztertanácson is arra mutatott rá, hogy a ciszlajtán kormány és a közös minisztertanács leirat-tervezete néhány fő tételében tulajdonképpen megegyezik.¹⁰⁹ Még aznap megbízta Hohenwartot, hogy dolgozza át tervezetét. A ciszlajtán miniszterelnök a galíciai ügyek tárcanélküli miniszterével együtt ugyan váltig hangoztatta, hogy a csehek csak az eredeti változat megkapása esetén jelennek meg a birodalmi tanácsban, ő Beustnak és Andrásynak akart hinni, akik azt állították, hogy a csehek így is, úgy is eljönnek. Másnap Beust újabb emlékirattal igyekezett elgyengíteni Hohenwart és Grocholski érveit. Az október 21-i ciszlajtán minisztertanács az uralkodó ösztönzésére újra megpróbálkozott a kompromisszummal, eredmény nélkül. Másnap, az október 22-i ciszlajtán minisztertanácson az uralkodó végre közölte, hogy döntött, és hogy a közös minisztertanács reskriptum-tervezetét fogadja el. Indoklása hűen tükrözte az őt foglalkoztató politikai és közjogi megfontolásokat. Mint mondtotta, azért döntött így, mert a tervezet semmi olyant nem tartalmaz, ami a csehek számára elfogadhatatlan lenne, és mert a tervezet precízen felsorolja azokat a sajátos pontokat, amelyekhez a birodalom közös törvényei szempontjából ragaszkodni kell.¹¹⁰

Az uralkodó feltételezései, hogy a csehek semmi elfogadhatatlant nem találnak majd a reskriptum-tervezetben, nem igazolódtak. Hohenwart legfelsőbb utasításra Bécsbe hívta a cseh vezetőket, és október 24-én ismertette velük az immár véglegesnek tekinthető iratot. Válaszul az utóbbiak másnap átnyújtották memorandumukat, amelyben leszögezték, hogy a reskriptum szögesen ellenkezik a korábbi megállapodásokkal. Rámutattak, hogy a cseh tartománygyűlés nem mondhat le arról a jogáról, hogy a magyar kiegyezésről közölje álláspontját, és az egész cseh nemzet megalázásának minősítették azt a követelést, hogy feltétel nélkül ismerjék el az úgynevezett alkotmányt.

A cseh politikusok érvelése közjogi és morális tekintetben minden kétséget kizáróan megállta a helyét, politikai értelemben azonban teljesen elhibázottnak bizonyult. Rieger és Clam-Martinic szemei előtt alighanem az 1867-es magyar hajthatatlanság lebegett, és azt gondolták, hogy állhatatosságukkal ők is jobb belátásra bírhatják az uralkodót. Az 1867-es és az 1871-es szituáció azonban csak annyiban hasonlított egymásra, hogy a nemzetközi viszonyok alakulása akkor is, most is kívánatosá tette a politikai bázis kiszélesítését, de más semmiben. A magyar kiegyezés azért jöhetett létre, mert a magyar vezetők részéről megvolt a szándék arra, hogy a Monarchiát tekintsék a politikai érvényesülés keretének, az osztrák-németekben a készség, hogy a magyar törekvéseket elfogadják, az uralkodóban az elhatározás, hogy az új egyensúlyt létrehozza, végül az európai nagyhatalmakban az érdekelttség, hogy a Monarchia új közjogi struktúráját tudomásul vegyék. Az előfeltételek közül 1871-ben jószerivel csak a cseh egyezkedési készség és az uralkodói jó szándék számított adottnak; a Monarchia két vezető nemzete vétót emelt, és a cseh törekvések a külhatalmak részéről sem kaptak támogatást. A prágai

helyzetértékelés elhibázott voltát csak kidomborítja, hogy a cseh képviselők tíz év múlva, kedvezőtlenebb feltételek közepette mégiscsak megjelentek a birodalmi tanácsban.

A kockát 1871. október végén mindenesetre mindkét részről elvetették. Hohenwart október 26-án benyújtotta lemondását, amit az uralkodó, miután a miniszterelnök nem volt hajlandó ellenjegyezni a cseh tartománygyűléshez intézendő reskriptumot, október 30-án elfogadott. A leiratot a hivatalban maradó Holzgetan pénzügyminiszter ellenjegyzésével november 4-én kapta meg a cseh tartománygyűlés, amit természetesen elutasított. A sok reménnyel kecsegtető cseh kiegyezési kísérlet kudarccal végződött.

A cseh vezetők október 24-én, azon a napon, amikor a leirat tervezetével megismerkedtek, Novikovval is találkoztak. Az osztrák miniszterelnöktől kapott információk után Riegernek nem voltak többé illúziói, és beismerte a bécsi orosz követnek, hogy az események új fordulata eltemeti azokat a reményeket, amelyeket ők a Monarchia lehetséges oroszbarát külpolitikai fordulatához fűztek. Az ócseh politikus dekoncentrált őszinteséggel azt is elmondta, hogy tudván, hogy az uralkodó legfőbb vágya Bosznia-Hercegovina megszerzése, azzal az érveléssel igyekezett megnyerni Ferenc Józsefet a föderatív megoldásnak, hogy ez a belső berendezkedés majd vonzást gyakorol a Monarchia határai mellett elhelyezkedő délszláv népekre.¹¹¹ Harrach gróf, a cseh feudálisok egyik vezetője nem volt olyan rezignált, mint Rieger, és Novikovval beszélgetve továbbra is a régi külpolitikai húrokat pengette. Hogy tudniillik Prágában még mindig remélik, hogy Pétervárról támogatást kapnak Ausztria belső átalakításához, amely átalakulásnak az Oroszországhoz fűződő intim kapcsolat létrejötte lenne az első következménye. Mint mondta, ha a kiegyezés pártja kormányra kerül (mert a jelenlegi minisztérium csak átmeneti), nem lesz akadálya annak, hogy a csehek valamennyi külpolitikai kérdésben érvényesítsék befolyásukat, beleértve a keleti kérdést is, amellyel kapcsolatosan a cseh szándékokat mind ez ideig rosszhiszemű gyanakvás övezte.¹¹²

Novikov mondhatni a csehek orosz ügyvédje volt Bécsben, aki mindvégig nagy megértést mutatott a prágai törekvések iránt. A pétervári rosszallás ellenére, mint már fentebb említettük, még augusztus végén is sikert kívánt Hohenwartnak.¹¹³ De amit Riegertől hallott, az úgy látszik, neki is sok volt. A szlávok iránti minden rokonszenve ellenére felfogta, hogy egy föderatív alapon átszervezett, szláv karakterű Monarchia, amely vonzerőt gyakorolt a délszlávokra, orosz szempontból nem lehet kívánatos. Rieger irritáló kijelentésére nem válaszolt ugyan, de Pétervárra küldött jelentésének tanúsága szerint alig tudta leplezni bosszúságát. Nem tudom, hogy a csehek hogy lehetnek annyira naivak, írta, hogy a szláv-dunai föderáció létrehozásában orosz támogatásra számítanak, amikor ennek fejében nem tudnak semmiféle ellenszolgáltatást nyújtani.¹¹⁴ A Harrach gróffal folytatott beszélgetés során, hogy a csehek is megtudják véleményét, vissza is tért a témára.

Az orosz követtel való kontaktus során eddig többnyire a cseh vezetők beszéltek, most viszont Harrach grófnak kellett végighallgatnia Novikov indulatos monológját. Először is nem értem, mondta a meglepett grófnak, hogy a cseh nemzet, amely oly sokáig kitartott a történeti jog mellett, miért hagyta el ezt a megerősített állást, és csúszott át a föderalizmus sikamlós és nehezen meghatározható terepére. Hiszen még Rieger is expanzív jelleget tulajdonít ennek a formációnak, amikor azt gondolja, hogy az üdvös befolyást gyakorol majd a szomszéd államokra. Oroszország a maga részéről minden erővel visszautasítja azt a rosszhiszemű gyanúsítást, hogy egy ilyen megoldást pártolna. A továbbiakban Novikov a cseh kiegyezés Galíciára háramló hatásáról beszélt, hasonló éles hangnemben. A lengyel kérdés próbakő az

osztrák kormány Oroszország iránti szándékait illetően, mondotta. Amíg a Vencelkorona országainak történeti jogáról volt szó, abból Galícia nem származtatható maga számára hasonló jogokat, a föderalizmus közös terepén azonban a cseh nemzettel való teljes paritást követelheti. Harrach bátortalan ellenvetésére, hogy akkor majd Kelet-Galícia ukránjai ellensúlyozzák a lengyeleket, azt válaszolta, hogy a lengyelek, ha egyszer pozícióba jutnak, rögtön visszaélnek helyzetükkel, és a központi kormány legjobb akarata ellenére a legrövidebb időn belül megromítják a Monarchia és az Oroszország közötti kapcsolatokat.¹¹⁵

A kemény és indulatos szavak akár a bécsi orosz követ önkritikájának is felfoghatók. Novikov, aki több mint egy esztendő bécsi működése során szláv szemüvegen át szemlélte a Monarchia viszonyait, ettől kezdve semmi jót nem mondott és írt a csehekről, sőt a pétervári külpolitikai vezetést a későbbiekben kifejezetten a szlávok ellen hangolta.¹¹⁶ Az adott helyzetben azonban nem Novikov pálfordulásának volt igazi jelentősége, hanem annak, hogy amit a cseh vezetőknek mondott, teljességgel a pétervári szándékokat tükrözte. A cár egyetértő széljegyzetekkel látta el a beszámolót, a hosszú jelentés első lapjára pedig ráírta: jóváhagyom mindazt, amit a követ Harrach grófnak mondott.¹¹⁷ A csehek szempontjából lehangoló képet csak kiegyesítette, hogy a *Moszkovszkije Vedmosztyi* azzal a maliciózus megjegyzéssel tért napirendre a kiegyezés kudarcá fölé, hogy az ausztriai szlávok ezek után beláthatják, hogy nincs értelme annak, hogy a Monarchia határain belül keressék üdvösségüket.¹¹⁸

A bécsi orosz követ a Hohenwart-kísérlet hosszú hónapjai alatt a cseh álláspont tolmácsolására szorítkozott, és a Monarchia más nemzeteinek reagálására nem sok figyelmet fordított. Hogy az osztrák-németek miért ellenzik a cseh kiegyezést, és a magyarok miért segédkeznek nekik, arról az ő jelentéseiből nem sokat tudhattak meg az orosz fővárosban. A magyarokról írva Novikov továbbra is két témát variált: Andrásy oroszellenességét, és a délkeleti irányú magyar annexiós szándékot. Még április végén hosszú beszélgetést folytatott a magyar miniszterelnökkel, aki tisztázni akarta magát az oroszellenesség vádjáról, és bizonyosságul elmondta, hogy 1870 nyarán és őszén milyen nagy mértékben lojális volt Oroszország iránt. A jelentés margójára írt megjegyzés szerint a cár ebben nemigen hitt, de a bécsi orosz követ sem, mondván, hogy a Pontus-válság idején a magyar sajtó igencsak szélsőségekbe esett.¹¹⁹ Novikov joggal kételkedett, hátha még arról is tudott volna, hogy Andrásy az 1870. november 14-i közös minisztertanácson a háború kockázatát is vállaló lépések megtételét sürgette.¹²⁰ Novikov véleményét csak megerősítette a *Pester Llyod* 1871. május 4-i cikke, amely orosz háború esetére a lengyel felkelés előnyeit taglalta. A követnek az volt a meggyőződése, hogy az írás a közös külügyminisztérium magyar szekciójának sugallatára készült.¹²¹ Ilyen szekció ugyan nem létezett, de az a nézete, hogy a magyarok oroszellenesek, megállta a helyét. Makacs hiedelmének viszont, hogy a magyarok délkelet-európai terjeszkedésre törekednének, semmiféle tárgyi alapja nem volt. Ezért volt alapjában elhibázott az a kommentár, amelyet az unionisták visszaszorulását eredményező horvátországi választásokhoz fűzött. Novikov feltételezte, hogy a kedvezőtlen választási eredmények fékezni fogják majd Andrásy annexiós lendületét, mert a magyar miniszterelnök is beláthatja, hogy nem szaporíthatja veszély nélkül az amúgy is hárommilliót kitevő magyarországi szláv népességet.¹²² A magyar politikusok, élükön Andrásyval, ezt a horvátországi tapasztalat nélkül is nagyon jól tudták, és ebbeli nézetüket számos alkalommal nyilvánosan is kifejezésre juttatták. A bécsi orosz követet azonban semmi sem rendítette meg rögeszmés feltételezésében, így a pétervári külügyminisztériumban 1871. október végén is arról értesülhettek, hogy a

magyarok, német támogatással, egy oroszellenes dunai államszövetség megteremtésén fáradoznak.¹²³

A cseh külpolitikai tájékozódásnak Pétervár és Moszkva mellett Párizs volt a mágneses pólusa. Prágában azt remélték, hogy a franciáktól támogatást kaphatnak ahhoz, hogy elérjék Monarchián belüli céljaikat. Rieger a lehetséges francia orientáció kilátásaival argumentálva kérte 1869-ben III. Napóleon közbenjárását,¹²⁴ 1870 őszen pedig Prágában a viszonyosság reményétől sarkallva demonstráltak Elzász-Lotharingia porosz annektálása ellen.¹²⁵ A francia külpolitika azonban nem vette kézbe a cseh lapot; egy olyan fordulatot, amely Oroszországhoz, az ellenlábás Poroszország patrónusához közelítette volna a Monarchiát, érthető módon nem talált érdekében állónak. Gramont, a bécsi nagykövetség még érveket is szolgáltatott az elutasításhoz, mondván, hogy Csehország annektált tartománya Ausztriának, éppen ezért, Magyarországtól eltérően, semmiféle jogalappal nem rendelkezik.¹²⁶ A francia külpolitika szempontjai az 1870-1871-es háborús vereséget követően sem módosultak. Gabriac, a berlini francia ügyvivő a gasteini találkozó alkalmával, 1871 augusztusában figyelemre méltó elemzést készített a Monarchia nemzeti problematikájáról. Megértéssel írt ugyan a Hohenwart-kísérletről, amely ki akarja elégíteni a szlávokat, de a dilemmát is érzékeltette, amely más nemzetek, különösképp az osztrák-németek és a magyarok megsértéséből adódik. Francia szempontból aggályosnak tartotta volna, ha az elutasítás az oroszok kezei közé taszítaná a cseheket, de ezt a francia szempontból negatívnak minősülő jelenséget sem vélte elegendő oknak arra, hogy Párizs kiálljon a prágai törekvések mellett.¹²⁷ A franciákat nyugtalanította ugyan a Monarchia és Németország látványos közeledése, de az a gondolat, hogy a formálódó kooperációval szemben a Monarchia elégedetlen nemzetei körében keressenek ellensúlyt, a vezető körökben ekkoriban fel sem merült.

A francia diplomáciai testületben mégis akadt olyan személyiség, ha nem is túl magas beosztásban, aki ebben az irányban vélte a kiutat megtalálni. A temesvári konzul, Emil Picot volt ez a személyiség, aki küldetésének kezdete óta a románok, szlovákok és főként a szerbek javára igyekezett hangolni a francia külpolitikai vezetést. Hosszú jelentései hitelességüket tekintve ugyan sok kívánni valót hagynak maguk után - egyik alkalommal azzal a képtelen információval szolgált, hogy Erdélyben egyetlen román elemi iskola sem található,¹²⁸ de jelentéseit, a külügyminiszter egyik válaszevele szerint, érdeklődéssel olvasták Párizsban.¹²⁹ Emil Picot 1871 nyarán készíttetést érzett arra, hogy a Hohenwart-kísérletről, és főként annak magyarországi fogadtatásáról terjedelmes jelentést készítsen, mint írta, azzal a céllal, hogy a magyar megnyilvánulásokat francia szempontból értelmezze. A temesvári konzul szerint az lenne egyedül racionális, ha a magyarok, saját jól felfogott érdekeik alapján, minden olyan törekvést támogatnának, amely a Monarchia függetlenségét a németek és az oroszok között fenn akarja tartani. A magyarok, Attila állítólagos leszármazottjai azért nem teszik ezt, mert az ilyen magatartás szögesen ellenkeznék tradícióikkal. Jóllehet szünet nélkül siránkoznak a germán elnyomás miatt, valójában hűségeseik abban, hogy az elnyomásnak az utóbbiak által kialakított rendszere fennmaradjon. Mert ahogy a Lajta balpartján a németek uralkodnak, úgy a jobbparton a törvény- és civilizációellenes magyar önkény érvényesül. Emil Picot a dualista rendszernek nem jósolt hosszú jövőt és úgy vélte, hogy a németek is, a magyarok is rövidesen engedni kényszerülnek, de azután a magyarokkal szembeni averziója képtelen jóslásra sarkallta. Azt írta, hogy a magyarok a szlávok iránti gyűlöletük és félelmük miatt Magyarország tizenötmillió lakóját kiszolgáltatják majd Németországnak, és maguk is németekké, sőt poroszokká válnak. A rosszindulattól fűtött elemzés - a magyarok olyan jelzőket kapnak, mint

elfogult, önző és konok -, azzal a politikai következtetéssel zárul, hogy a magyarokkal néhány éven belül, mint Franciaország ádáz ellenségeivel kell számolni. A temesvári konzul azonban nemcsak diagnózissal, hanem terápiával is szolgált. Azt ajánlotta, hogy kíséreljék meg Magyarország nem magyar népeihez való közeledést, hiszen ezeknek az érdekei azonosak a franciákéval, és hűségesekek maradtak Franciaországhoz annak balsorsában. Emil Picot tisztában volt azzal, hogy nézetei nem egyeznek az általánosan elfogadott értékelésekkel, de bizakodott, hogy a megváltozott viszonyok rövidesen az ő felfogását igazolják.¹³⁰ Mindez, ha nem is egy-két éven belül, amint remélte, de néhány évtized múltán valóban bekövetkezett.

A bécsi bajor követ, Bray-Steinburg báró, aki rövid miniszterelnöki exkurzus után 1871 szeptemberében tért vissza állomáshelyére,¹³¹ Emil Picot-hoz hasonlóan nem rokonszenvezett a Monarchia dualista berendezkedésével. A régi vágású diplomata, akinek a metternichi rendszer volt az eszményképe, persze a birodalom további, dualista vagy föderatív színezetű feldarabolásáért sem lelkesedett. A tervezett átalakításról és a magyarok ahhoz való viszonyáról idejétmúlt felfogása ellenére mégis tárgyilagosabb képet rajzolt, mint tájékozottabb, de rosszindulatúan elfogult francia kollegája. A birodalmi alkotmány hívei és a Hohenwart-kormány követői közötti küzdelem a Monarchia minden pontján fellángolt - írta elemző jelentésében-, és abban, ha közvetett módon is, de Magyarország is részt vesz, minthogy itt a nemzetiségi ellentétek még pregnánsabbak, mint Ausztriában. A bajor diplomata úgy látta, hogy ha a szláv igényeket a birodalom nyugati felében kielégítik, akkor a magyarországi szlávok is érvényesítik jelentős számbeli fölényüket. Mint írta, az 1848-as esztendő Magyarországon is szabad birtokossá tette a paraszti népességet, és megalapozta a nemzetiségek elméleti egyenjogúságát. A dolog természetéből fakad, hogy most a tényleges egyenjogúságra törekszenek, és csupán külső lökés kell ahhoz, hogy az emancipált alattvalókat visszaszorító magyar sorompót áttörjék. Ezért ha a magyar államférfiak az ausztriai konfliktussal kapcsolatosan tartózkodóan is viselkednek, fejezte be elemzését a bajor követ, ha helyesen értelmezik saját érdekeiket, a döntő pillanatban a németek és a dualizmus mellett, és a föderalizmussal szemben foglalnak majd állást.¹³² Bray-Steinburg igencsak jó jósnak bizonyult; a jelentés szeptember 26-án készült, és Andrássy október közepén teljes mellel bevetette magát a küzdelembe.

Schweinitz, a bécsi német követ, aki a cseh kiegyezési kísérlet minden mozzanatáról szinte naponként jelentett Berlinbe, a magyar vonatkozásra csekély figyelmet fordított. Két nappal a Hohenwart-kormány kinevezése után ugyan megírta, hogy a minisztérium föderaliztikus programja aligha lesz összeegyeztethető a Magyarországon fennálló rendszerrel, mivel az ottani szlávok rögtön hasonló jogokat követelnének, mint az ausztriaiak,¹³³ de aztán jó ideig nem tért vissza a témára. A pesti német főkonzul, már csak pozíciójából adódóan is, gyakrabban és részletesebben foglalkozott a magyar hozzáállással. Waecker-Gotter az Andrássyval való beszélgetésekből már 1871 tavaszán azt szűrte le, hogy a magyar miniszterelnök a dualista elv szigorú érvényesítését kívánja, a cseh igényeket kivihetetleneknek tartja, és a prágai törekvéseket kemény kézzel vissza akarja szorítani.¹³⁴ Nem sokkal később, Schweinitzcel egyezően arra hívta fel a figyelmet, hogy Magyarországon attól félnek, hogy ha a föderalizmus Ausztriában uralomra jut, akkor az szükségszerűen a Lajta innenső oldalán is gyökereket ereszt. Rámutatott, hogy ez a vélemény nem csupán a függetlenségi ellenzék soraiban fogalmazódott meg, hanem a kormánypártiak között is elterjedt. Mint írta, a Deák-párt tagjaitól egyre gyakrabban hallani azt a véleményt, hogy már semmi sem segít, és hogy nincs más megoldás, mint a perszonálunió.¹³⁵ A cseh tartománygyűléshez intézett uralkodói reskriptum nyilvánosságra kerülése

alkalmával, 1871 szeptemberében Schweinitz is szükségesnek látta megjegyezni, hogy Pesten attól tartanak, hogy a cseh államjog érvényesítése kedvezőtlen hatást gyakorol a magyarországi viszonyokra.¹³⁶

Bismarck kezdettől érdeklődést tanúsított a cseh kiegyezési kísérlet magyarországi fogadtatása iránt. A Hohenwart-kormány kinevezéséről hírt adó bécsi követi jelentésre reagálva megírta Schweinitznek, hogy kíváncsi rá, hogy a ciszlajtán állami élet újabb fázisáról hogyan vélekednek a birodalom másik felében. Közölte véleményét, hogy ha valóban úgy van, amint a követ jelentette, hogy az új minisztérium vissza akarja szorítani a németeket, és a szlávoknak akar kedvezni, és hogy a kísérlet éppúgy irányul a németek, mint a magyarok ellen, akkor aligha hihető, hogy ezt Magyarországon nem érzékelnék.¹³⁷ A bécsi követi, illetve a pesti főkonzuli jelentések arról tájékoztatták, hogy Magyarországon nagyon is érzékelték, hogy a Hohenwart-kísérlet ellenük is irányul, úgy tűnik azonban, hogy az információk nem oszlatták el a birodalmi kancellár enyhe kételkedését. Mint ahogy a magyar napilapok cikkfordításai sem, amelyek elkészítésére a félhivatalos sajtó munkatársainak utasítást adott.¹³⁸ Bismarcknak, mint fentebb volt alkalmunk látni, az a meggyőződése alakult ki, hogy Ausztriában alapjában véve a konzervatív és liberális erők párharca folyik, és hogy a Hohenwart-kísérletnek nincs nemzeti tartalma.¹³⁹ A nem egészen helytálló ítéletet Magyarországra is vonatkoztatta, és a nézeteivel ellentétes információkat egyszerűen figyelmen kívül hagyta. Különbösen is az volt a véleménye, hogy bárhogy is alakuljanak Ausztria belső viszonyai, Magyarország megmaradhat jelenlegi állapotában.¹⁴⁰ A salzburgi császártalálkozó alkalmával is úgy nyilatkozott, hogy Magyarország kivételes helyzetben van, minthogy ott az alkotmányos rendszer mély gyökereket eresztett.¹⁴¹

Bizonyára nem véletlen, hogy Bismarck ekkoriban keletkezett egyetlen magyar tárgyú instrukciója sem a Hohenwart-kísérlettel volt kapcsolatos. Schweinitz október végén megírta, hogy Andrássy négy év óta állhatatosan törekszik arra, hogy a hazai délszlávokat és románokat meggyőzze, hogy ne Oroszországnál, hanem a magyar kormánynál keressék üdvösségüket. A magyar miniszterelnök a követ szerint Belgráddal és Bukaresttel is egyetértésre akar jutni abban, hogy az ottani kormányok ne folytassanak agitációt Magyarországon élő fajrokonai között.¹⁴² Bismarck november elején a levélre válaszolva megkérdőjelezte a magyar miniszterelnök eljárásának célszerűségét. Az egyébként előrelátó magyar miniszterelnök szerinte nagyon szűk térre korlátozza a hazáját fenyegető veszélyeket és azoknak elhárítási lehetőségeit, amikor a szlávokkal és a románokkal való egyetértést szorgalmazza, és amikor azt hiszi, hogy Magyarország saját erejével tartósan megvédheti önmagát. Bismarcknak az volt a véleménye, hogy az igazi veszély és a valódi védelem kívül esik ezen a terepen. Bármennyire is élénk a románok és a délszlávok Oroszországgal szembeni önállósulási törekvése, a komoly próbát nem állja ki, és ezeknek a népeknek a súlya a Magyarországra való támaszkodás múltó népszerűsége ellenére mégiscsak az orosz serpenyőbe esik. Ezzel az egyesített erővel szemben Magyarország csakis a Németországgal való szövetségben lelhet oltalmat.¹⁴³

A magyar miniszterelnök politikájának jellemzésében Bismarck nem egészen találta fején a szeget. Andrássy a veszélyt és az ellene való védekezést valójában nem korlátozta ilyen szűk terepre, hiszen 1870 ősztől állhatatosan törekedett arra, hogy a mindig is elsődlegesnek tartott orosz fenyegetéssel szemben a német támogatást megnyerje.¹⁴⁴ Az a törekvése, hogy a románokat és a délszlávokat elválassza Oroszországtól, a nagy stratégiai elgondolás mellékes mozzanata volt csupán. Rossz nyomon járna ezért a történész, ha Andrássy külpolitikájának megítélésében ez alkalommal Bismarck véleményéhez igazodnék. Az instrukció, tévedéseivel együtt,

mégis fontos történelmi dokumentum: mutatja, hogy Magyarország nem veszítette el jelentőségét a bismarcki külpolitikában. Magyarország jelentősége korábban abból adódott, hogy berlini megítélés szerint érdekelt volt abban, hogy Ausztria ne nyerje vissza régi németországi preponderáló szerepét. A német egység létrejötte után az ilyen érdekeltségnek nem volt többé tartalma, de az osztrák külpolitika kiszámíthatatlan fordulataival szemben Bismarcknak változatlanul szüksége volt Magyarországra. Az oroszellenes tartalmú, Andrássy által szorgalmazott érdekközösségről egyelőre nem akart tudni, de úgy vélte, hogy az orosz nyomatékkel súlyozott román és délszláv fenyegetés hangoztatásával Magyarországot továbbra is Németországhoz láncolhatja.

Jegyzetek

* A szerző a tanulmány elkészítéséhez külföldi levéltári kutatásokat az OKTK Magyarágkutatás Főirány támogatásával végezte

- 1 Wertheimer E.: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*. Budapest 1910. I. kötet 677-678.
- 2 Zachar J.: *Az osztrák-német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom 1861-1881*. Budapest 1981. 135.
- 3 Zachar J. i. m. 61-63.
- 4 Kletečka, T.: *Der Ausgleichversuch des Ministeriums Hohenwart-Schäffle mit Böhmen im Jahre 1871. Mit besonderer Berücksichtigung des reichsdeutschen Einflusses*. Geisteswiss. Diss. Wien 1984. 4-1 l.
- 5 *Fremdenblatt*, 17. Februar 1871.
- 6 Wertheimer i. m., I. kötet 675.
- 7 Bose an Friesen. Wien, den 9. Februar 1871. Sächsisches Landeshauptarchiv Dresden. Aussenministerium 3203.
- 8 Diószegi L.: Bismarck és Andrássy 1870-1871-ben. *Századok* 128 (1994) 564-566.
- 9 Schäffle, A.: *Aus meinem Leben*. Berlin 1905. I. kötet 208.
- 10 Vö. a 7. jegyzettel.
- 11 Wertheimer i. m., I. kötet 688.
- 12 Lutz, H.: *Österreich-Ungarn und die Gründung des Deutschen Reiches. Europäische Entscheidungen 1870-1871*. Frankfurt am Main - Berlin - Wien 1979. 419.
- 13 Kletečka i. m. 17.
- 14 Wertheimer i. m., I. kötet 680.
- 15 Zachar i. m. 131-132.
- 16 Novicow à Gortchacow. Vienne, le 24 février/8 mars 1871. Archiv Vnyesnyej Politiki Rosszii (a továbbiakban: AVPR) Moszkva. Fond Kanceljarii 1871. gy. 120
- 17 Wertheimer i. m., I. kötet 681.
- 18 Zachar i. m. 139.
- 19 Vö. a 7. jegyzettel.
- 20 Diószegi I.: *Ausztria-Magyarország és a francia-porosz háború 1870-1871*. Budapest 1965. 197-198.
- 21 Novicow à Gortchacow. Vienne, le 12/24 septembre 1870. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1870. gy. 146.
- 22 Vö. a 16. jegyzettel.
- 23 Novicow à Westman. Vienne, le 16/28 octobre 1871. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1871. gy. 121.
- 24 Beyrau, D.: *Russische Orientpolitik und die Entstehung des Deutschen Kaiserreiches 1866-1870/71*. Wiesbaden 1974. 252-261.
- 25 Vö. a 16. jegyzettel. - Novikov 1871. március 8-i jelentésének a szláv föderációra vonatkozó része Goriainow, S.: *Le Bosphore et les Dardanelles*. Párizs 1910 című könyvének 304. oldalán is olvasható, a szerző azonban II. Sándor megjegyzéséről nem tesz említést.
- 26 Wertheimer i. m., I. kötet 688.
- 27 Diószegi: Bismarck és Andrássy 1870-1871-ben *Századok* 128 (1994) 570. - A közeledés szándékára vallott Schweinitznek a közös külügyminisztérium sajtóügynökségéről származó

- információja, amely szerint a Monarchiának Oroszországgal szemben a jövőben barátságosabb magatartást kell tanúsítania. Schweinitz an Bismarck. Wien, den 12. Februar 1871. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (a továbbiakban: PA) Bonn. I. A. A.1(Österreich) 60. Bd. 1.
- 28 Kletečka i. m. 36.
- 29 Uo. 38.
- 30 Lutz i. m. 436.
- 31 Vö. a 7. jegyzettel.
- 32 Kletečka i. m. 39.
- 33 Schweinitz an Bismarck. Wien, den 9. Februar 1871. PA Bonn. I. A. A. 1(Österreich) 60. Bd. I.
- 34 Wertheimer i. m., I. kötet 684-685.
- 35 Bismarck: *Die gesammelten Werke. Politische Schriften*. Bearbeitet von Fr. Thimme. Bd. 6b. 1869-1871. Berlin 1931. 698-699.
- 36 [Kazbunda, K.]: Un jugement de Bismarck sur l'Autriche et la France au début de 1870. *Le Monde Slave* I (1926) 140-143.
- 37 Bismarck i. m., 6b k. 690.
- 38 Kletečka i. m. 41.
- 39 Bose an Friesen. Wien, den 15. Februar 1871. Sächsisches Landeshauptarchiv Dresden. Aussenministerium 3203.
- 40 Kletečka i. m. 32.
- 41 Pecze F.: A dualizmus eszméjének visszhangja a magyar parlamentben a hetvenes évek elején. In: *Jogtörténeti tanulmányok 2. A dualizmus korának állam- és jogtörténeti kérdései*. Szerk.: Csizmadia A. - Pecze F. Budapest 1968. 41-61.
- 42 Bose an Friesen. Wien, den 13. März 1871. Sächsisches Landeshauptarchiv Dresden. Aussenministerium 3203.
- 43 Zachar i. m. 136-144.
- 44 Lutz: Zur Wende der österreichisch-ungarischen Außenpolitik 1871. *Die Denkschrift des Grafen Beust für Kaiser Franz Joseph vom 18. Mai. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 25 (1972) 175-176.
- 45 Kletečka i. m. 77.
- 46 Uo.100-109.
- 47 Uo. 123.
- 48 Novicow à Gotchacow. Vienne, le 2/14 octobre 1870. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1870. gy. 147.
- 49 Novicow à Westman. Vienne, le 18/30 août 1871. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1871. gy. 120.
- 50 Vö. a 16. jegyzettel.
- 51 Papousek, J.: Rusko a česky boj státoprávní r. 1871. (Oroszország és a cseh államjogi küzdelem 1871-ben). *Český časopis historický* 24 (1918) 384.
- 52 Conversation du Comte Chotek avec S. M. de toutes les Russies à Peterhof, le 14 août 1870. Haus-Hof und Staatsarchiv (a továbbiakban HHStA) Wien. Ministerium des Aeußern. Politisches Archiv. X: Rußland. Fasc. 62.
- 53 *Denkwürdigkeiten des botschafters General v. Schweinitz*. Berlin 1927. I. k. 251. old.
- 54 Kletečka i. m. 149.
- 55 Naujoks, E.: Bismarcks auswärtige Pressepolitik und die Reichsgründung (1865-1871). Wiesbaden 1968. 408-414.
- 56 Bericht über die galizische Frage. Unterredung mit Herrn von Keudell am 14. Juni 1871. HHStA Wien, Min. des Aeußern. Polit. Archiv. III. Preußen. K. 104.
- 57 Kletečka i. m. 166.
- 58 Vö. a 34. jegyzettel.
- 59 Pollak, H.: *Dreißig Jahre aus dem Leben eines Journalisten. Erinnerungen und Aufzeichnungen*. Wien 1894. I. kötet 244.
- 60 Kletečka i. m. 167.
- 61 Weisungen an die officiösen Korrespondenten in Bezug auf ihre publizistische Tätigkeit den österreichischen Staatsmännern und Verhältnissen gegenüber. 11. Juli 1871. Julius Lung. HHStA Wien. Min. des Aeußern. Polit. Archiv. III. Preußen. K. 104.
- 62 Résumé der Aeußerungen des Kaisers von Österreich gegen Seine Majestät auf der Fahrt von Wels nach Ischl am 11ten August 1871. Nach der Angabe Sr. Majestät. Salzburg, den 13. August 1871. Abschrift. PA Bonn. I. A. A.1(Österreich) 60. Bd. 2.
- 63 Beust, Fr. F.: *Aus drei Viertel-Jahrhunderten. Erinnerungen und Aufzeichnungen*. Stuttgart 1887. II. k. 493.

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 3.sz.

- 64 Uo.486.
65 Uo.486-487.
66 Oubril à Westman. Berlin, le 1/13 octobre 1871. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1871. gy. 17.
67 Bismarck an Auswärtigen Amt. Gastein, den 4. September 1871. PA Bonn. I. A. A. a (Europa) 42.
68 Schäffle: i.m., II. kötet 48.
69 Vö. a 36. jegyzettel.
70 Vö. a 35. jegyzettel.
71 Gortchakow [Michail Aleks.] à Westman. Berlin, le 3/5 septembre 1871. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1871. gy. 17.
72 Schweinitz: Denkwürdigkeiten I. kötet 251.
73 Kletečka i. m. 193.
74 Uo.198-199.
75 Die endgültige Fassung der Fundamentalartikel (Oktober 1871). Kletečka i. m. 374387.
76 Wertheimer i. m., I. kötet 697.
77 *Magyarország története 1848-1890*. Főszerkesztő Kovács Endre. Szerkesztő Katus László. Budapest 1979. II. kötet 854.
78 Kletečka i. m. 243.
79 Wertheimer i. m., I. kötet 702-703.
80 Kletečka i. m. 237.
81 Beust i.m., II. kötet 501-510.
82 Protokoll des zu Wien am 16. Oktober 1871 abgehaltenen gemeinsamen Ministerrates. HHStA Wien. Min. des Aeußern. Polit. Archiv. XL. Interna. K. 286.
83 Kletečka i. m. 222-223.
84 Protokoll des zu Wien am 20. Oktober 1871 abgehaltenen Ministerrates I.-II. HHStA Wien. Min. des Aeußern. Polit. Archiv. XL. Interna. K. 286.
85 Vö. a 82. jegyzettel.
86 Vö. a 84. jegyzettel.
87 Beust i.m., II. kötet 503.
88 Vö. a 84. jegyzettel.
89 Beust, i. m., II. kötet 503.
90 Vö. a 84. jegyzettel.
91 Beust i.m., II. kötet 506-507.
92 Vö. 84. jegyzettel.
93 Schweinitz an Bismarck. Wien, den 21. Oktober 1871. PA Bonn. I. A. A. I (Österreich) 60. Bd. 3.
94 Kletečka i. m. 268.
95 Beust i. m. II. kötet 508-509.
96 Novicow à Westman. Vienne, le 16/28 octobre 1871. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1871. gy. 120.
97 Vö. a 84. jegyzettel.
98 Vö. a 84. jegyzettel.
99 Vö. a 84. jegyzettel.
100 Somogyi E.: *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. Az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez*. Budapest 1976. 200-208.
101 Zachar i. m. 272-281.
102 Vö. a 82. jegyzettel.
103 Kletečka, T.: Aussenpolitische Vorstellungen von Parteien und Gruppen in Cisleithanien. In: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Bd. VI. Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. 1. Teilband*. Hrsg. von A. Wandruszka und P. Urbanitsch. Wien 1989. 419.
104 Diószegi I.: *Nemzet, dinasztia, külpolitika*. Budapest 1979. 141-143.
105 Kořalka, J.: Deutschland und die Habsburgermonarchie 1848-1918. In: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Bd. VI. Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. 2. Teilband*. Hrsg. von A. Wandruszka und P. Urbanitsch. Wien 1993. 84-85.
106 Zachar i. m. 186. - Az orosz rosszallásra: Novicow à Gortchacow. Vienne, le 1/13 mai 1873. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1873. gy. 120.
107 Novicow à Gortchacow. Vienne, le 12/24 september 1870. N° 23. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1870. gy. 146.
108 Wertheimer i. m., I. kötet 711-713.
109 Vö. a 84. jegyzettel.
110 Kletečka: Die Ausgleichsversuch des Ministeriums Hohenwart-Schäffle 276.

- 111 Novicow à Westman. Vienne, le 16/28 octobre 1871. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1871. gy. 121.
- 112 Novicow à Westman. Vienne, le 12/24 octobre 1871. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1871. gy. 121.
- 113 Vö. a 49. jegyzettel.
- 114 Vö. a 111. jegyzettel.
- 115 Vö. a 112. jegyzettel.
- 116 Novicow à Jomini. Vienne, le 18/30 juillet 1875. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1875. gy. 112.
- 117 Vö. a 112. jegyzettel.
- 118 Langenau an Andrassy. Sankt Petersbourg, den 17. November 1871. HHStA Wien. Min. des Aeußern. Polit. Archiv. X. Rußland. K. 64.
- 119 Novicow à Westman. Vienne, le 17/29 avril 1871. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1871. gy. 120.
- 120 Protokoll des zu Wien am 14. November 1870 abgehaltenen Ministerrates für gemeinsame Angelegenheiten. HHStA Wien. Min. des Aeußern. Polit. Archiv. XL. Interna. K. 285.
- 121 Novicow à Westman. Vienne, le 27 avril/9 mai 1871. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1871. gy. 120.
- 122 Novicow à Westman. Vienne, le 16/28 juin 1871. AVPR Moszkva. Fond Kanceljarii 1871. gy. 121.
- 123 Vö. a 111. jegyzettel.
- 124 Birke, E.: *Frankreich und Ostmitteleuropa im 19. Jahrhundert. Beiträge zur Politik und Geistesgeschichte*. Graz-Köln 1960. 316-318.
- 125 Opočenský, J.: La protestation des députés tchèques de la Diète de Bohême contre l'annexion de l'Alsace-Lorraine. *Le Monde Slave* 4 (1930).
- 126 Les origines diplomatiques de la guerre 1870-1871. Recueil de documents publié par la Ministère des Affaires Etrangères. 17. k. Párizs 1925. 138.
- 127 *Documents diplomatiques français (1871-1914) Ire série (1871-1900)*. Párizs 1929. 1. kötet 57-58.
- 128 Picot à Remusat. Temesvár, le 17 octobre 1871. Archiv Diplomatique (a továbbiakban: AD) Paris. Correspondance politique des consuls. Autriche 29 (1870-1872).
- 129 Daru à Picot. Paris, le 21 avril 1870. AD Paris. Correspondance politique des consuls. Autriche 29 (1870-1872).
- 130 Picot à Remusat. Temesvár, le 17 août 1871. AD Paris. Correspondance politique des consuls. Autriche 29 (1870-1872).
- 131 Bray an König Ludwig II. Wien, den 11. September 1871. Bayerisches Hauptstaatsarchiv München. MA 2439.
- 132 Bray an König Ludwig II. Wien, den 26. September 1871. Bayerisches Hauptstaatsarchiv München. MA 2439.
- 133 Wertheimer i. m., I. kötet 690.
- 134 Waecker-Gotter an Bismarck. Pest, den 22 Mai 1871. PA Bonn. I. A. A. 1 (Österreich) 58. Bd. 2.
- 135 Waecker-Gotter an Bismarck. Pest, den 8. Juni 1871. PA Bonn. I. A. A. 1 (Österreich) 58. Bd. 2.
- 136 Schweinitz an Bismarck. Wien, den 21. September 1871. PA Bonn. I. A. A. 1 (Österreich) 60. Bd. 2.
- 137 Vö. a 35. jegyzettel.
- 138 Vö. a 61. jegyzettel.
- 139 Vö. a 73. jegyzettel.
- 140 Vö. a 36. jegyzettel.
- 141 Vö. a 66. jegyzettel.
- 142 Schweinitz an Bismarck. Wien, den 27. Oktober 1871. PA Bonn. I. A. A. 1 (Österreich) 60. Bd. 3.
- 143 Bismarck an Schweinitz. Berlin, den 2. November 1871. PA Bonn. I. A. A. 1 (Österreich) 60 Bd. 3.
- 144 Andrassy Kállaynak. Terebes, 1970. október 24. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Budapest. Fol. Hung. 1833.

ISTVÁN DIÓSZEGI

INTERNATIONAL POLITICS AND AN ATTEMPT AT A FEDERATIVE TRANSFORMATION OF THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY IN 1871.

The unification of Germany and the fact that the Austro-German population was attracted to the new state, made it necessary to expand the national basis of the Monarchy.

The Hohenwart government, which was appointed in 1871, made this historical experiment. Since this federative attempt involved both Germany and Russia through the possession of Polish territories, neither power could remain indifferent. Bismarck waited, and although he did not refuse the federative idea off hand, he let the Czech leaders who were approaching St. Petersburg know, that they could not count on Russian support. Eventually the Hohenwart experiment ended in failure. Beside the Austrian-German and Hungarian resistance, the lack of success is explained by the fact that the Czechs were not flexible enough and that none of the European powers supported the Monarchy's federative transformation, what'smore, Russia was against it.

The author used archival material from archives in Vienna, Moscow, Paris, Bonn and the state archives in Munich and Dresden for his paper.